

SAHA (YAKUT) BÜYÜ MASALLARINDAN “ÇAAÇAHAAN” IN ÖZ-BİÇİM ve SÖYLEM AÇISINDAN TAHLİLİ

*Tuğba AKKOYUN KOÇ**

Geliş Tarihi: 22.01.2020

Kabul Tarihi: 20.02.2020

Atf Bilgisi: Hars Akademi
Uluslararası Hakemli Kültür-
Sanat-Mimarlık Dergisi

Sayı: 5

Sayfa: 150-180

Yıl: 2020

Dönem: Haziran

Özet

Bu çalışmanın amacı; genelde “uydurma” metinler olarak nitelendirilen masalların, estetik biliminin öz-biçim kavramları yönüyle ve söylem çözümlemesinin de olanaklarından yararlanılarak incelenmesidir. Metinden elde edilen veriler yoluyla masalların yüzlerce yılın bilinciyle yoğrulmuş “kurmaca” metinler olduğunu ortaya koyabilmektir. Bu amaçla, Saha (Yakut) Türklerine ait büyü masallarından “Çaaçaahaan” metni örnek seçilmiş ve tahlil edilmiştir. Masal; özünü oluşturan millet, o milletin yaşayışı, tarihi, sosyolojik durumu, diğer milletlerle veya kültürlerle iletişimi bağlamında ele alınmıştır. Masalda kullanılan dil öğelerinin her birinin özenle seçilip masala yerleştirildiği, masalın kurgusunun N. Hartmann’ın değerler ontolojisinde söz ettiği tabakaların tamamını barındırdığı görülmüştür. İlk bakışta bir dev masalı gibi görülen yapının, şamanın metafizik yolculuğuna uzanan katmanları irdelenmiştir. İncelemenin sonucunda, Türk şaman kültürünün pek çok ögesinin masal içindeki kodlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Biçim-Öz, Söylem Analizi, Saka Masalları, Mogus

* Öğr. Gör. Dr., Bayburt Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, Bayburt. takkoyun@bayburt.edu.tr / ORCID: 0000-0002-0840-1832

THE FORM-CONTENT AND DISCOURSE ANALYSIS OF SAHA (YAKUT) MAGIC TALE "ÇAAÇAHAAN"

*Tuğba AKKOYUN KOÇ**

First Received: 22.01.2020

Accepted: 20.02.2020

Citation: Hars Akademi
International Refereed Journal of
Culture-Art-Architecture

Issue: 5

Pages: 150-180

Year: 2020

Session: June

Abstract

The aim of this study is; to analysing the fairy tales, which are generally referred to as "fabricated" texts, with in terms of form-content concepts of aesthetic science and the possibilities of discourse analysis. Through the data obtained from the text, it is possible to reveal that fairy tales are "fictional" texts blended with the consciousness of hundreds of years. For this purpose, the text of "Çaaçaahan" from the magic tales of the Saha (Yakut) Turks was selected and analyzed. The tale approached with ; its nation that constitutes its essence is discussed in the context of its life, history, sociological status, and communication with other nations or cultures. It was observed that each of the language elements used in the fairy tale were carefully selected and placed in the fairy tale, and that the fiction of the fairy tale contained all the layers that N. Hartmann mentioned in the ontology of values. At first, which is seen as a giant's tale, are examined in relation to the metaphysical journey of the shaman with the layers of the entity. As a result of the study, in the fairytale the codes of many elements of Turkish shaman culture were reached.

Key words: Form-Content, Discourse Analysis, Saka Tales, Mogus

* Lecturer Dr., Bayburt University, Turkish Language Department, Bayburt. takkoyun@bayburt.edu.tr / ORCID: 0000-0002-0840-1832

SAHA (YAKUT) BÜYÜ MASALLARINDAN “ÇAAÇAHAAN” IN ÖZ-BİÇİM VE SÖYLEM AÇISINDAN TAHLİLİ

Giriş

İlk insanlarla ilgili dinî, ilmî, evrimsel pek çok görüş bulunmaktadır. Bu bilgi ve görüşlere bağlı olarak da insana dair pek çok niteliksel kavram ortaya çıkmıştır: Homo Faber (yapımcı insan), Homo Sapiens (düşünür insan), Homo Ekonomikus (ekonomik insan)... İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Hollandalı tarihçi Johan Huizinga “Homo Ludens” adlı incelemesiyle önemli bir ikiliğin dengesini bozmuş, insan kültürüne yeni bir boyut getirmiştir. Homo Sapiens- Homo Faber ikilisinin karşısına üçüncü bir insan, Homo Ludens'i (=oyuncu insan) çıkarmıştır (And 2016: 27). Önce hayvanları taklit ile avlanmayı öğrenen insan, bu av sahnelerini oyunlaştırarak kendinden sonraki nesillerin bu bilgiyi hazır olarak bulmasını sağlamıştır. Düşünen insan taklit etmiş, yapımcı olmuş, yeni bir şeyi “oyun”u üretmiş ve bu yolla hem haz almış hem öğrenmiş hem öğretmiştir. Böylelikle oyunlar, kültürün gerek başlatıcısı gerekse aktarıcısı olarak, hâlihazırda basit bir eylem gibi görünse de, karmaşık bir işleve sahip olmuştur. Oyunlar, genel kanının aksine yalnızca çocuklar için değil, toplumun bütün fertlerini kapsayan bir amaçla, toplumun devamlılığı içindir.

Masalın işlevi de yine Homo Ludens'le bağlantılı olarak: toplumun, gelecek nesillerine iletmek istediği bilgileri, yaşantısını, kültürel ve dini değerlerini, tarihini vb. yoğun, katmanlı bir anlamsal yapıyla ve akılda kalacak nitelikte zaman içinde taşımaktır. Bu sözlü edebiyat ürününün bozulmadan, unutulmadan ve amacına hizmet eden nitelikleri kaybetmeden iletimi sağlayabilmesi için masalı oluşturan hemen her sözcük yüzyılların süzgecinden geçmiş, yoğun anlamlar yüklenmiştir. Masal başı tekerlemeleri, masal içi yinelemeler de bu amaca hizmet eden unsurlardandır. Söz ve mitos ögesi, eylemi kalıcı yapmakta, onu ölümsüzleştirmektedir (And 2016: 227).

“Yaratma”nın taklidi olarak tanımlanabilecek sanat, temel gereksinimlerini gideren insanoğlunun hazır olarak bulduğu “varlık” karşısında kendi varlığını ortaya koyma isteğinin bir ürünüdür. Sanat, insanın yapımcı, düşünür, oyuncu yanlarını içine alan bir alandır. Sanat ve sanatçı kavramları düşünürler ve bilim adamlarınca farklı kapsam ve tanımlamalarda görülse de sanat eseri noktasında daha belirgin, daha standartlaşmış özellikler bulmak mümkündür. Estetik bilimi, sanat, sanatçı ve özellikle de sanat eseri kavramlarını temele alan, açıklamaya

çalışan bir bilimdir. Başlangıçta estetik, sanat eserinde “iyi, faydalı, güzel” niteliklerini temel kıstas olarak görmüşse de zamanla bu değerlere yenileri eklenmiştir. Estetik dar anlamında yalnız bir değer felsefesi, bir değer bilimi olarak anlaşılrsa bile bu bilimin içine güzellik değeri gibi başka değerler de, söz gelişi, yüce, trajik, komik, zarif, ilginç, çocuksu ve hatta çirkin değeri de girer (Tunalı 2003: 15).

Masal, bu değerleri özellikle zıtlıkları bağlamında içeren bir edebî tür olarak yalnızca halk bilimi açısından değil estetik açıdan da oldukça önemli ve verimli bir kaynak olarak görülmelidir.

Estetik biliminde sanat eseri, *biçim* ve *öz* olmak üzere iki ana tabaka olarak ele alınır. Bir yapıtın içeriği, kendi biçiminin anlamıdır, onu oluşturan gösterge sisteminin anlam yüküdür, yapıtın tüm görüntüsel dokusu içinde barınan ve oradan çıkan manevi bildirimdir (Kagan 1993: 428). Bu bakımdan içerik, hem dil bilimin hem de estetiğin çalışma alanına girer. *Öz*; toplumsaldır, toplumdan izler barındırır, yapıtın insanî yanıdır. Toplum hayatının devingenliği özü de sürekli değiştirir. Özün bu değişkenliğine karşın *biçim* durağandır, daha zor değişir. *Konu* biçimin, *tema* ise özün bir unsuru olarak değerlendirilebilir.

“Konunun işlevi, içeriği (özü) mümkün olduğunca açık seçik ve yoğun olarak cisimlendirebilmektir. Ama bir yapıtın değeri doğrudan doğruya temanın niteliğine bağlıdır. Hiç tartışmasız, insanların bir sanat yapıtına duydukları ilgi, temanın derinliğiyle, toplumsal anlamıyla; bir toplumun, bir sınıfın, bir ulusun, insanlığın en önemli gereksinimlerini ne ölçüde karşıladığıyla belirlenir” (Kagan 1993: 431).

Masallarda sanatçı, masalın ait olduğu toplumdur. Bu sanatçı, yaşamdan türettiği bir sorunu ele alır, onu çözümler ve bu düşünsel süreçleri insanın “haz alma” gereksinimine uygun bir biçime sokarak masalın kalıcılığını sağlar. Ele aldığımız masal “Çaaçaahaan”da tema “Şamanizm, Eski Türk Dini, Sakaların Kut-Sür inancı” iken, konu “Çaaçaahaan ve ailesinin sürüye karışmayan beyaz boğalarını kesmeleri (Tanrı yolundan uzaklaşmaları) nedeniyle Çaaçaahaan’ın ailesini kaybetmesi ve Ala Mogus’la teması, Ala Mogus’la mücadele etmek zorunda kalan Çaaçaahaan’ın başından geçen olaylar yoluyla ailesini ve kendisini kurtarması”dır. Sakalar, dini-kültürel miraslarını masal biçimiyle nesiller boyunca aktarabilmişlerdir. O halde masallar ne uydurma metinlerdir, ne de yalnızca çocuklar içindir. Zira ele alınan masal gibi pek çok başka masalda da görülen semboller, olay örgüsü, mantık,

kurgu vb. yetişkinlerin dahi tamamını çözebildiği yapılar değildir. Nicolai Hartmann’ın yeni ontolojisi bu yapıları anlayabilmek, anlamlandırabilmek adına okura yol açar. Hartmann’ın yeni ontolojisinde varlık tabakaları vardır ve bu tabakalar 4 gruptur. Birinci tabaka cansız tabakadır (inorganik tabaka) ve bu tabakaya elektronlardan yıldız kümeleri ve gezegen sistemlerine kadar her varlık girer. İkinci tabaka yani canlı tabaka (organik tabaka), cansız tabakanın üzerinde şekillenir ve tek hücreli canlılardan insana kadar tüm canlıları içerir. Canlı tabakadaki varlıkların bir kısmı üçüncü tabakaya “ruhsal tabaka”ya dâhil olur. Dördüncü ve son tabaka sadece insanı içeren tinsel tabakadır ve bireylerin ruhsal yaşamının ürünü olarak gerçekliğin en yüksek tabakasıdır. “Çaaçahaan”da cansız tabaka Şamanizm, Gök Tanrı ve her ikisinden teşekkül etmiş Kut-Sür inançlarının bir harmanı olarak yer alır. Canlı tabaka, Kut-Sür’ün temel varlığı gibidir. Sakaların inançlarında yeryüzündeki her şeyin bir ruhu vardır, hatta bu nedenle çok sayıda İşi/ İye/ İççi (Herhangi bir varlığın koruyucu ruhu) bulunur. İnsan olarak dünyaya gelmek baskın bir karakter olmayı getirmez; insan doğanın bir parçasıdır ve diğer varlıklardan daha önemli veya daha önemsiz değildir.¹ Tinsel tabakada Çaaçahaan’ın şahsında ruhsal yaşamın bireysel bir sunumu görüntüsünde Sakaların pek çok kültürel, sosyal, itikadî, milli varlığı iç içe geçmiş şekilde; semboller, kıltler, kişileştirmeler vb. türlü yolla ifade edilir. Her eserde bu tabakaların tamamının bulunma zorluğu yoktur, fakat pek çok masalda, mitlerle bağlantılı olmalarından olsa gerek, bu tabakaların hepsi yer alır. Bu yüzden masallar, bilinçaltına yollanan kodlar gibidir ve *farkında olmadan öğrenmeyi sağlarlar*.

Yaratıcı düşünce, sanatçının belirli bir temayı seçiş ilkelerine bağlıdır (Kagan 1993: 433). O halde masallar evrensel değildir. Evrensel birtakım değerleri içerebilirler fakat *öz* tamamıyla onu üreten sanatçının/milletin orijinal değeridir. Diğer milletlerle ortak olan değerlerin masalları evrensel kılmaya yetmeyeceği kanaatindeyiz. Bu çalışmada söylem çözümlemesinin “bağlam, sözcüklerin anlam değerleri, duygu değerleri ve tümcelerinin kullanımı” gibi kıstasları dikkate alınarak masalın öz-biçim ilişkisinin ortaya konulması hedeflendi. Bir söylemi çözümlemeye onun türünü belirlemekle başlanmalıdır. Bu nedenle çalışmada “masal” türü “bilgi verici bir söylem” olarak ele alındı. Söylemin “gizil” anlamını taşıyan öğeler, masalın olay örgüsünün her halkasında düzenli bir şekilde yer aldığından masal; olay örgüsü düzenine göre incelendi.

¹ Zamorshchikova, L. (2013). “Yakut Dili Malzemelerine Göre Psikolinguistik Araştırmalar”. *Karadeniz* (19), 273-280.

Boratav, masalın “*Nesirle söylenmiş, dinlik ve büyüklük inaniş ve törelerden bağımsız, tamamıyla hayal ürünü, gerçekle ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa bir anlatı*” olarak tanımlandığını belirtir (Boratav 1999: 75). Bu tanım tarafımızca eksik görülmektedir. Zira *dinlik ve büyüklük inaniş ve törelerden bağımsız olma, gerçeklerle ilgisi olmama* özelliği her masalı kapsayabilecek bir özellik değildir. Örneğin *Çaaçaahaan* masalında Şamanizm ve Kut-Sür inancının pek çok kalıntısı, iletisi bulunmaktadır. Masallar, toplumların geçirdiği evreleri, inanç sistemlerinde yaşanan değişimleri ve en önemlisi toplumun değişen çevre ve değişmeyen özünü ortaya koyan birer belge niteliğinde olduklarından önemlidirler (Duranlı 2010: 11). Bu özü ortaya koyabilmek için çalışmada Sakaların tarihi, mitolojik değerleri, kültürel özellikleri, Şamanizm ve Tengricilik’i içeren pek çok basılı ve çevrimiçi kaynak tarandı. Tamamen iç içe geçmiş, zorlu fakat mükemmel bir örgünün yer aldığı bu masalın tahlilinde kullanıldı.

Sakaların Tarihi

Saka Türklerinin atalarının 10. asra kadar varlıklarını sürdürmüş olan İskitler olduğu yaygın bir kanaattir. Yaklaşık MÖ 800 yıllarında, Moğolistan ve Türkistan’da uzun süren kuraklıkla baş gösteren kıtlığın ardından Orta Asya’da ve Güney Rusya’nın bozkırlarında nüfus yığılması meydana gelmiştir. Hun kabileleri Çin’in kuzeybatı sınırına kaymışlar, Çin sınırının batısına kadar çekilmişlerdir ve bu çekilme komşularının da yerlerinden oynamasına neden olmuştur. Yeni otlaklar elde etmek amacındaki kabilelerin hepsi, batılarındaki komşularına saldırmak zorunda kalmıştır. İskitler de bu olayın sonucu olarak ortaya çıkmışlardır (Türkler (Ansiklopedi), 2002: 279-280).

Sakaların (Yakutların atalarının) milattan birkaç asır önce, dışardan bir saldırı sonucu güneyden kaçarak Yenisey ırmağı ve Baykal gölü yakınlarına sığınmaya mecbur kaldıkları da rivayet edilmektedir (Türkler (Ansiklopedi), 2002: 879). Orhun Kitâbeleri’nde “Kurikan” adıyla geçen İskitler, Anadolu’da, Hindistan ve İran’da da varlık göstermişler ve zaman içerisinde, çeşitli etkenler nedeniyle, iyice kuzeye (şimdiki Yakutistan topraklarına) çekilmişlerdir. Yakutlar, 13. ve 14. yüzyıllarda Moğol kökenli Buryatların akınlarından sonra Sibiry’a’nın Baykal Gölü bölgesinden kuzeye göçen ve Türkçe konuşan insanların torunlarıdır. Bu nedenle diğer Türklerden uzak kalmışlardır ve lehçeleri de Türkçenin uzak bir kolu olmuştur.

Bugün Sakalar, Yakutistan Özerk Bölgesi’nde yaşamaktadırlar. Yakutistan’ın en büyük kenti olan Yakutsk, 1632’de kurulmuştur. 1638’de bu topraklar bir eyalet şeklini

almıştır ve Rusların yerleşimine açılmıştır. 1680'e kadar Yakutlar bu yerleşime mukavemet göstermiş ve kanlı mücadelelerde bulunmuşlarsa da Rus hâkimiyetinin yerleşmesine mani olamamışlardır. 18. asırda nihayet Rus boyunduruğu altına girmeye mecbur olmuşlardır. Samur, sansar, kara tilki, kakım, sincap ve kunduz gibi kıymetli kürklü hayvanların en iyisi, Yakutların ülkesinde bulunurdu. Bundan haber alan Ruslar, "Lena" boyuna geçerek, Yakutları da "yasak" ödemeye zorlamaya başladılar. Misyoner faaliyetleri neticesinde pek çok Saka Türk'üne Hıristiyanlık benimsetildi. Nihayet 1645'te Yakutlar, Rus Çarlığının denetimine girmiştir.²

Yakutlarda milli uyanış 19'uncu yüzyılda başlamıştır. 1905 Rus ihtilali Yakutların milli uyanışını hazırlamıştır. Yakutlar 04.01.1906 tarihinde "Yakut Milli Birliği" adıyla bir teşkilat oluşturarak teşkilatın "merkez komitesi"ni "Yakutistan Hükümeti" ilan etmişlerdir. 1917 yazında tekrar "Yakut Milli Birliği" kurulmuştur. "Yakutistan Muhtariyetçileri Birliği"nin merkez komitesi 1918 Şubatında Sovyet hükümetine itaat etmeyerek kendilerini "Yakutistan Hükümeti" ilan etmişlerse de 1922'de Yakutistan kızıl ordu tarafından işgal edilmiştir. Milliyetçilerin isyanı 1922'ye kadar devam etmiş, 27 Nisan'da "Yakutistan Muhtar Sovyet Cumhuriyeti" ilan edilmiştir. Yakutların nüfusu 1926 ile 1959 arasında kolektivizasyonun (1929 ve 1935 yılları arasında; kolektif çiftliklerde ve devlet çiftliklerinde toprak ve emeği güçlendirmek için yapılan çalışmalar) ve Sovyet baskısının sonucunda hızla düşmüştür. 1950'de *Yakut Saha Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Egemenlik Deklarasyonu* ilan edilmiştir. Aralık 1991'de doğrudan başkanlık sistemi seçimiyle göreve gelen başkan ilk iş olarak, Cumhuriyetin adını “Saha Cumhuriyeti” (Sakha) olarak ilan etmiştir.³ Çünkü onlar kendilerini Saha/Saka olarak adlandırmaktadırlar. Dini inançları, Doğu Ortodoks Kilisesi ile Şaman inançlarının bir bileşimidir. Literatürde “Saka, Saha, Yakut” sözcüklerinin tamamı kullanıldığından çalışmada bu toplum için belirtilen isimler kullanıldı.

Metin İnceleme

1. Çaaçahaan adlı yaşlı adamın yaşlı bir karısı, beş oğlu ve bir kızı vardır. Onların “sürüye karışmayan beyaz bir boğa”ları bulunmaktadır.

Masal; tekerleme olmaksızın, masalın ana karakteri Çaaçahaan ve ailesinin adları sayılarak başlamaktadır. Kişi adları bu masalın örgüsünde çok önemli bir yere sahiptir. Her

² https://en.wikipedia.org/wiki/Genocide_of_indigenous_peoples (Erişim tarihi: 3 Mart 2015).

³ Konu hakkında daha geniş bilgiler için bkz: Gömeç, Sadettin. “Tarihte ve Günümüzde Saha Türkleri”, (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/27/166.pdf>) (Erişim: 1 Ağustos 2016).

kişinin adının geçtiği olay veya durumla bağlantılı anlama sahip isimleri vardır, olay örgüsünde bunlara değinilecektir. Aile ismen tanıtıldıktan sonra (Çaaçahaan’ın eşinin ismi “yaşlı” sıfatıyla verilmiştir) ailenin *sürüye karışmayan beyaz boğalarından* bahsedilmektedir. *Yalnız ağaç, tek dağ, tek taş* gibi unsurlar Türkler için kutsal ve önemlidir. Beyaz, yönlerden *battı* temsil eder. Beylerin çadırları, erkek çocuğu olanların çadırları *ak* olurdu. Ak, Türk inancında ululuk, adalet, güçlülük ifade eder. *Umay Ana* gibi kutsal varlıklar beyaz renkle betimlenir. Şamanizm’de *Ülgen’in* rengi beyazdır. Şamanlar, ak şaman ve kara şaman olmak üzere iki gruptur. Ak yukarıdaki dünyayı, kara da yeraltı dünyasını temsil eder. *Temizlik, tecrübe ile dolu olma, büyüklük* de ifade eden beyazın masaldaki boğanın rengi olarak seçilmesi de elbette tesadüf değildir. Sahaların Kut-Sür inancına göre üç âlem vardır: Üst Dünya (Cennet, ilk yaratılan yer), Orta Dünya (yaşadığımız dünya, son yaratılan yer), Alt Dünya (ikinci olarak yaratılan yer). Göğün ilk iki tabakası suç işleme meyli, depresyon psikolojik rahatsızlıkları insanlara gönderen kötü ruhların bulunduğu yerdir, *Kan Tanrı* da burada bulunur bu tabakalar mavidir. Dokuz kattan oluşan göğün tabakalarının yukarı çıkıldıkça rengi açılır, her tabaka farklı renkte ve özelliktedir, rengin açılması iyi ruh ve tanrıları da beraberinde getirir. En üst tabakada beyaz renkle temsil edilen *Ürüng* (beyaz) *Ayu Toyon*’dur. *Beyaz Yaratıcı Tanrı* gibi Güneş de beyazdır ve bu nedenle Yakutistan bayrağı mavi zemin üzerinde Güneş’ten oluşur. Beyaz, Türklerde: soyluluğu, temizliği, saflığı, devleti ve merkezi, Tanrı tarafından verilmiş kutsallığı simgeler; ışığı ve yaşamı çağrıştırır; egemenliği ve yüceliği vurgular; yön olarak da doğuyu belirtir. Alt Dünya ise gittikçe daha koyu renk olan 8 tabakadan oluşur ve en son tabaka koyu kırmızıdır ve bu renk her sabah güneş doğarken, her akşam güneş batarken görülebilir. Hem ateşi hem kanı simgeler. Alt dünyada her biri ayrı bir hastalığı insanlara vermek için tetikte bekleyen tanrılar ve kötü ruhlar bulunur.

Yaşadığımız dünya korunmasız bir yerdir ve tüm tanrılar insanı etkilemek isterler bu yüzden insanın doğru yolu bulması gerekir. Aksi takdirde insan, ruhları ve tanrıları rahatsız eder; bu nedenle de onların yardımından mahrum kalır. Tabiattaki her şeyin ruhu olduğundan insanlar içsel dengelerini kurmalıdır. Erkekler *üst dünyayı* ve *atı*, kadınlar ise *alt dünyayı* ve *ineği* simgeler. Erkekler gücü; kadınlar, yaşadığımız dünyadaki her şeyin varlığının bağlandığı toprağı, üretkenliği temsil eder. Bu nedenle hem erkek olarak tasvir edilen tanrılar, hem de kadın olarak tasvir edilen tanrılar vardır. Kış mevsiminin hayatı neredeyse durdurduğu Yakutistan’da *kara şamanlar* kışın iyi geçmesi için kötü ruh ve tanrılara kanlı kurban verirler. *Kış*, *kuzey* ve *öküz* simgeler; korkutucudur. Önce öküzün bir boynuzu,

ardından ikinci boynuzu ve son olarak da kafası düşer ve böylelikle bahar gelir. Bunun sağlanabilmesi için kurban vermek gerekir.

Boğa, gücü temsil eder ve Türk mitolojisindeki önemli hayvanlardan biridir. Boynuzları “ay”a benzetilir ve ona kutsiyet kazandırır, “yer”i, toprağı simgeler. Dolayısıyla bereket, beslenme, güç manalarını da ihtiva eder. Boğa sözcüğünün *boğ/böğ/bök* kökünden türediğini düşünen bazı araştırmacılar, *şaman* anlamındaki *böge* (böge) sözcüğüyle de anlamsal bağlantı kurmaktadır. Eski Türklerde bazı hayvanlar, Tanrı’nın yeryüzündeki varoluş biçimini simgelerler ve *ongun* olarak bilinirlerdi. Ongunlara bu yüzden saygı göstermek gerekirdi, onlara saygı Tanrı’ya saygıydı. Bu ongunlardan bazıları: kurt, kaplan, dağ keçisi, koç, geyik, boğa, at, kartal, şahin, doğandır. Yakutlar Poroza adını verdikleri damızlık boğaya saygı göstermişlerdir. Yine Yakutlarda Şamanların boğa şekline dönüşerek kötü ruhlarla savaşırlar (Ksenefontov 2011: 55 / Akt.: Akman, 2012: 6).

Yakutların ataları olarak kabul ettikleri Sogotoh, güçlü, kimi yönleri Oğuz Han ile benzerlikler taşıyan, bazen yeryüzündeki ilk insan olarak da anılan bir varlıktır. “So/Soğ/Sok” tek, yalnız, yalın demektir. Ayrıca saf ve beyaz anlamlarını da içerir. Yakutçada “Soho” sözcüğü kil manası taşır. Soğuk sözcüğüyle ve soğumak fiili ile de ilgilidir. “Söğ/Sök” kökü üzerinden yakmak ve ocak anlamlarıyla da bağlantılıdır (Karakurt 2011: 260). Masalda Sogotoh’un etimolojisine dair bütün unsurlar bulunmaktadır. Sürüye katılmayan beyaz boğa, Sogotoh’a da gönderme yapmaktadır.

2. Çaaçaahaan ve ailesi, yıllardır besledikleri boğayı kesip yemeye karar verirler.

"Beyaz olmak, sürüye karışmamak" kutsal özelliklerine sahip bu hayvanı kesmek, Tanrı ile irtibatı kesmek olacaktır. Ailenin felaketi bu noktadan itibaren başlar. Bu noktada Çaaçaahaan isminin anlamı üzerinde durmak, masalın gidişatını anlamak açısından oldukça gerekli gözükmektedir. Yakut Türkçesinde “chyychaa”; *cıvıdamak*, *ötmek* anlamlarıyla ötücü kuşların birkaçının isminde bulunmaktadır: *ymyy chyychaah* “saka” (Sibiryaya sakası), *battahtaah chyychaah* “ipekkuyruk”, *ynah chyychaah* “baltimor kuşu”... Şamanın *karakuş* denen yırtıcı kuşlarla yeraltı dünyasıyla bağlantı kurduğu düşünülünce masaldaki kuşun *atmaca* olarak değerlendirilmesi uygundur. “Chyychaahsy” *atmaca* demektir. Türkiye Türkçesi ağızlarında yer alan “çalağan” sözcüğü de aynı anlamdadır (*atmaca* türü kuşlar içinde yer alır), iki sözcük arasında ses benzerliği görülmektedir. *Çal* kelimesi “ala renk, kül rengi” manalarında günümüzde de kullanılmaktadır,⁴ ala rengin bir açıklaması da “çilli”dir

⁴ Küçük, S. (2010). “Tarihi Türk Lehçelerinde Renk Adlandırmaları”. Turkish Studies, 563.

ve çalağan da çilli bir kuştur. Kırgızların şamana “ğan” dedikleri bir Çin kaynağında geçmektedir (İnan 1976: 74) çalağan sözcüğü bu anlamda düşündürücüdür. “Haan” ise *kan*, *han* vb. pek çok değişik anlamları olan bir sözcüktür, kan bağı ve akrabalığı da sembolize eder. Burada *haanın*, *atmacayı* kişileştirmek için kullanıldığı, kutsiyet ifade ettiği görülmektedir. Böylelikle Çaaçaahaan “atmaca” yani *şaman* olmaktadır. Zira şamanlar, tören ve ayinlerde üst dünyaya yükselirken kuş olurlar.

3. *Su alması için gönderilen oğul Genç Ot Atah giderken sevinerek kayar ve (sırasıyla) ayaklarını, ellerini ve kafasını, göğsünü kırar ve neticede ölür.*

Atah’ın kayması, yaşanan yerin soğukluğu açısından da bilgi verir ve masalın kara şamanların kıştan hemen önce yaptıkları bir töreni temsilen kurgulandığı hipotezini güçlendirir. Çaaçaahaan, Çaaçaahaan’ın eşi, 5 oğlu ve 1 kızı yeraltı dünyasının 8 katını simgelemektedir. Ayrıca Yakutlar kışı sekiz ay olarak değerlendirirler, ailenin birey sayısı kışın ay sayısı olarak kurgulanmış gözükmemektedir. Çaaçaahaan karakterinde, bir şamanı bulduğumuz gibi “Ot Atah”ta da şamanların ayin ve törenlere başlarken yaktıkları ateşe, tütsülere rastlıyoruz; *Ot Atah*, “ot ayak/bacak” demektir. Şamanlar tören başlarında çakmak taşıyla kuru otları birbirine sürterek ateş yakarlar. Ateşin insanlara, Tanrı tarafından bu şekilde öğretildiği inancından dolayı ateş yakmak için bu yöntemi kullanırlar. Yakutlarda tabiattaki her varlığın bir ruhu, bir “İşi”si vardır. *İşiler* de kutsal varlıklardır ve Tanrı’yla bağlantılı olduklarından onlara da saygı gösterilmelidir. Genç Atah, *Su İşi*’sine (su iyisi/su iççisi) saygısızlık yapmıştır (sevinerek gitmiştir) ve bedelini ödemiştir. Su İyesi’nin ne yapacağı pek kestirilemez, kızdığı zaman kişileri kaydırabilir, ölümlerine neden olabilir (Karakurt 2011: 667). Atah’ın kırılan kemikleri hayatilik derecesine göre sıralanmıştır. Gencin en son göğsü kırılır, kalp buradadır ve dolayısıyla ölümüne neden olur. Atah’ın kemiklerinin kırılması, otun taş vasıtasıyla ezilmesi gibidir. Otun ölümü, ateşin doğuşunu getirmiştir.

4. *Sıra diğer oğul Oroy Meyi’dedir ve ondan ormandan kuru dal getirmesi istenir. Sevinçle ormana giden genç, havaya atarak eğlendiği dalların kafasına düşmesi sonucu kafası kırılarak ölür.*

Yakut dilindeki metinlerde *Orman Ruhu*’nun (Orman İşi) adı “Utugen Kaan” şeklindedir (Beydili 2004: 233). Ormanın ruhu için “kaan” unvanının kullanılması ona kutsal bir nitelik kazandırır. Mitolojik Tanrı Han, Türk etnik-kültürel geleneklerinin kuralları bakımından, kâinatın yapısal-anlamsal bütünlüğüyle gösterilen bir anlayıştır. “Han”

sözcüğünün bu şekilde “Tanrı” adıyla birlikte kullanılması, kâinatın birliği, bütünlüğü ve ululuğunu anlatır (a.g.e. s. 234-235). Sakaların yaşam biçimlerinde su, dolayısıyla balıkçılık; orman, dolayısıyla avcılık çok önemli yer tutan unsurlardır. Oroy Meyi, eğlenerek orman ruhlarına, Orman İşi’sine saygısızlık yapmıştır ve bu saygısızlık ölümüne neden olmuştur. Yakut inancına göre avcılar dönünceye kadar obada oyun, şakalaşma, eğlence yasaktır; çünkü orman ruhları böyle şeylerden hoşlanmazlar (İnan 1976: 40). Ormanın koruyucu ruhu olan Orman İyesi; keyfi yerinde olduğunda kalın sesle şarkı söyleyen, kır saçlı, ak sakallı, uzun boylu ve elinde uzun bir sopa olan bir ihtiyar olarak tasvir edilir (Karakurt 2011: 39). Oroy Meyi’nin başına düşüp ölümüne neden olan dal, Orman İyesi’nin sopasıdır. Oroy “başın üstü”, “meyii” beyin demektir. Şaman, zihnen yolculuğa başlamış olmaktadır.

5. *Bu ölümler ailenin amacına engel olmaz ve akşamleyin boğayı keserler.*

Mitolojinin temel ilkelerinden biri olan zıtlık ilişkisiyle, beyaz boğa kara akşamda kesilir. Sahalarda kurban iki şekilde öldürülür: keserek, boğarak (boynu kırılarak). Boğarak öldürülen hayvanlar, iyi ruhlar/gök için ve gündüz; kesilerek (kan dökerek) öldürülen hayvanlar, kötü ruhlar/yeraltı için ve akşam kurban edilir.

6. *Genç Ot Sıalya’ya yanan çırayı tutma görevi verilir, fakat pantolonundan tutuşan genç yanarak ölür.*

Gencin elinde tuttuğu çırayla pantolonundan tutuşması ilgi çekicidir. Alışılmadık bir bağdaştırma yapılmıştır. Burada hem gencin adında (Ot/Od), hem de ölüm şeklinde Sakalara göre kutsal olan İşilerden “Ateş İşisi”ni buluyoruz. Ateş, dünyadaki pek çok ulusta olduğu gibi Türklerde de önemli bir kült, araç, varlıktır. Ancak, Kuzey Kutbu civarında yaşayan Sakalar için bir kat daha önemlidir denebilir. Hayatta kalabilmeleri, hayata devam edebilmeleri için ve iklimin gereği olarak ateş elzemdir. Ateş kutsaldır ve ateşe su dökülmemesi, kirli şeylerin atılmaması gibi türlü gelenek vardır. Ateşte yiyecekler pişirerek “ateşi doyurmak” gerekir (ailenin devamlılığını sağlamayı amaçlayan bir gelenek). Bir Saha hikâyesinde, sürekli doyurulan (içinde yiyecek pişirilen) ateşin bir gün doyurulmaması evin babasının yanarak ölmesine neden olur (Dilek, 2007). Yakut Şamanistleri ayin ve törenler için kullandıkları ateşi çakmak taşıyla elde ederler ve bu ateşe "ayı out" (yani mukaddes ateş) derler; kibritle yakılan ateş ise "nuçça out" (yani Rus ateşi) olarak geçer ve ayinlerde kullanılmaz. Bununla beraber aile ocağında yanan ateş, nasıl yakılırsa yakılsın, kutlu sayılır (İnan 1976: 42). Ot Sıalya “yalanmış ot” gibi bir anlama gelmektedir, bu nedenle *tütün sarmayı* ifade edebilir. “Sıa” yağ anlamındadır, böyle alındığında da gencin adının anlamı

“yağlı ot” olur. Tütünün yağlı bir bitki olduğu bilinmektedir⁵. Türkiye Türkçesinde sözcük başındaki “y” harflerinin Saha dilinde “s” harfine dönüştüğü pek çok örnek sözcük vardır.⁶ Şamanların tütün kullandığı bilgisiyle bir bağdaşım kurduğumuzda, Sialıya’nın pantolonundan tutuşması da *sigaranın ucunun yakılması* olur. “*Ruhların beğenisini kazanan tabak (tütün) kokusu, bir nevi Şamanın ruhlara sunduğu saçı mahiyetindedir. O halde Şamanın tütün içmesi yalnız ruhlarla alaka kurmak için kendi şuurunu değiştirmek değil, hem de ruhları tatmin etmek içindir*” (Bayat 2006: 256). Şamanlar ekstaz hali dışında diğer insanlardan farksız bir hayat sürerler. Ayın sırasında birinin verdiği tütün ya da sudan memnun olup o kişi için dua ederlerse bu duanın kabul edileceğine inanılır (Ögel 2010: 79).

7. *Çaaçaahaan*’ın karısı *Çabiçaahaan* da boğanın kanını kayın kaptı karıştırırken kabın içine düşerek ölür.

Kan,⁷ Eski Şamanizm’de, içinde insanın canını taşıyan bir varlıktır. Kan motifi; üreme, verimlilik, bereket sembolüdür. Aynı zamanda şeytani bir motiftir ve yeraltı dünyasıyla bağlantılıdır (Beydili 2004: 291, 292). Masalda boğa ile başlayan “kutsallık” *kan* ve *kayın* kapla devam eder. Kurbanın kanının akıtılmadan öldürülmesi anlamına gelen “tayılga”da *kan korusu* (kan yasağı, kan tabusu) anlayışı vardır ve canın/ruhun kanda olduğuna (veya kanın kendisinin ruh olduğuna), bu nedenle de kutlu canlıların kanlarının toprağa dökülmesinin aileye veya boya hatta tüm ülkeye felâket getireceğine inanılır (Karakurt 2011: 279). Masalda, boğa kesilerek öldürülmüştür. *Kayın* ağacı, Şamanist Türklerin en kutsal ağacıdır. Altay şamanlarına göre insanlar yaratıldığında ilk kayın ağacı vardır ve bu ağacın Umay Ana’yla yere indiği söylenir. Ağaç, şamanı büyütüp besler. Doğuran ve besleyen anne olarak dünya kavramı hem avcı hem tarımcı toplumların mitolojilerinde çok önemli olmuştur (Campbell 1995: 74). Türk mitolojik görüşünde kâinat, bir bütün olarak Tanrı gibi düşünüldüğünden, ulu dağlar ve ağaçların her biri Tanrı’yı temsil ederek ilâhî değer taşımışlardır (Beydili 2004: 234). Yakutlara göre yerle göğü birbirine bağlayan Dünya Ağacı’nın zirvesinde iki başlı kartal yuva yapmıştır ve kartal gökleri korur. Hakaslarda ise ağaç aynı zamanda “insan, insanın canı, soy” anlamları ile bağlantılıdır. Toprağın ruhunun da Kayın ağacından olduğuna inanılmıştır. Kayın, kulla Tanrı arasında köprüdür (Beydili 2004: 27). Boğa da toprağı temsil eder. Kutsal boğanın kutsal kanının kutsal bir ağaçtan yapılan kâseye konulduğunu görmekteyiz. Kutsal kâseye Hristiyan inancında da rastlanır.

⁵ Bkz: <http://www.tutunbirliigi.com/index.php/2013-01-08-23-27-07/2013-01-08-23-30-00/tutun-yan-sanayi> (Erişim: 2 Kasım 2015).

⁶ Ölmez, Z. K. (1995). Yakutlar ve Yakutça. Çağdaş Türk Dili (86), 29-40.

⁷ Roux, J. P. (2011). “Kan” Eski Türk Mitolojisi. (Çev. M. Y. Sağlam) Ankara: BilgeSu Yayıncılık, s. 83-84.

Hız. İsa çarpmıha gerilirken vücudundan sızan kanın konulduğu bir kâsenin varlığına inanılır, kâseye mucizevi güçler atfedilir. Bu tür inanışlara ve boynuzlu boğa olarak temsil edilen Tanrı figürüne Kelt mitolojisinde de rastlanır. “Gunderstrup Kazanı”⁸ denilen MÖ 1-2. yüzyıllara ait, incelikle dekore edilmiş gümüş kabın taban tabakasında bir boğa ve ona saldıran mızraklı insan figürleri yer almaktadır. Bu gümüş kazanın Traklara ait olduğu söylenmektedir. Sakaların atası kabul edilen İskitlerin de Troialı Traklarla temas ettikleri bilinmektedir. Hatta Trakların Türk olduğunu savunan bilim adamları mevcuttur. Erken devir Türklerinde savaş ilahı, kuvvet ve kudret timsali olduğundan *boğa*, hükümdar ya da hükümdarlık simgesi sayılırdı. Orhun abideleri, Tonyukuk Yazıtı’nda hükümdarın *yağlı semiz bir boğa* ile karşılaştırılması bu konuyu desteklemektedir (Özkartal 2012). Ayna ve kâse şamanlıkta çok önemlidir, bunlar İskitlerden bu yana tılsımlı nesnelere (Karakurt 2011: 683).

Çabiçaahaan sözcüğü, incelenen Saha Türkçesi sözlüklerinde geçmemektedir fakat ilgili görünen sözcüklerin “*çabuk çabuk, boşboğaz, çabuk konuşan, hızlı hızlı hareket eden, ötmek, civildamak*” anlamlarıyla *Çabiçaahaan*’ı ilişkilendirmek mümkündür. Sözcük, hem fonetik hem de anlamsal olarak Türkiye Türkçesindeki “çabucak” sözcüğünü anımsatmaktadır. Ayrıca çabiçah (Чабычых), huş ağacı, söğüt ve at kılından yapılan, süt koymak için kullanılan bir kabın adıdır. Yakutlar kışı mutfak eşyası ve çizme türü eşyalar yaparak geçirdiklerinden *Çabiçaahaan*, kültürel bir anımsatma işlevi görmektedir. Şamanın davulunda kayın ağacı kullanılır, bu kısım kayın kapla ilişkilidir. Şamanın davulu çalmak için kullandığı tokmağa Yakutlarda “bula-ayah” denir ve bu tokmak ya kayın ağacından ya da geyik boynuzundan yapılır, davul da şamanın dünyayı dolaşmasını sağlayan taşıyıcı görevindedir (İnan 1986: 95). *Çabiçaahaan*’ın kâsedeki kanı karıştırmak için kullandığı nesne davulun tokmağını, *Çabiçaahaan* da onun ritmini, vuruş hızını temsil etmektedir. Bir iyileştirme töreninde şaman gece çalışır. Önce palto giyip *tütün* içer, zamanla davulunu *hızla çalmaya* ve *kuş seslerini* taklit etmeye başlar (Baldick 2010: 96). Sırasıyla Ot Sıralıya ve sonra *Çabiçaahaan*’ın ölmesi bu törendeki sıralama gibidir.

8. *Boğanın göğsünü alan Genç Sebirdeh Tüös’ün göğsü çatlar ölür. Boğanın ince yağın pişirmek isteyen Genç kız Kıl Küömey, ocaktan yapışan kili yutar ve ölür.*

Göğüs verimlilik, üreme gibi türlü sembolik anlama sahip bir beden parçasıdır. “*Yakutlarda, çocuğu olmayan kadınlar, kutsal bir ağacın dibinde ak-boz bir at derisinin*

⁸ Vikinglerin atalarının Türk olduğuna dair iddia ve tezlere kanıt olarak gösterilen bir nesnedir. Detaylı bilgi için: <http://thenorthknows.com/insan/turkler-ve-vikinger/> (Erişim: 21 Şubat 2016).

üzerine oturur, ağlayıp sızlayarak Yer Sahibinden çocuk isterlerdi”. “Er Sogotoh” destanında. Er Sogotoh'un ablası sekiz budaklı ağaç, kardeşine yenilmez güç vermek için onu *emzirir* (Beydili 2004: 28). “Sebirdeh” *yaprak*, “tüös” *huş ağacı kabuğu* demektir. “Tüös”ün *göğüs* anlamıyla düz bir çeviriyle gencin adı *Yaprak Göğüs* olur. Bu isim, Ağaç İyesi ile ilişkilendirilebilir. Çünkü Ağaç İyesi; tüm vücudu ağaç gibi kabuklarla ve kıllarla kaplı, çürümüş yaprak ve ağaç kabuğu gibi kokan, bir yerden başka bir yere uçarak gidebilen, bedeni sık tüyler gibi görünen yapraklarla kaplanmış, saç sakalı birbirine karışmış olarak tasvir edilmektedir (Karakurt 2011: 39). Yakutlar, kendileriyle kardeş gördükleri Kızılderililer gibi huş ağacı kabuğunu pek çok araç gereç yapımında kullanırlar.⁹ Evlerin çatısında ve hastaların tedavisinde de kullanıldığı görülür. Türk ve Altay mitolojisinde aile tanrısı olarak geçen “Yereh Han” aileyi ve evi korur. Evlerde, *ağaç kabuğundan* yapılarak kapı arkaların yerleştirilen sepetlerde yaşadığına inanılır. Yereh adı verilen bu sepetler yedi kuşak korunur ve genç kızlar gelin olduklarında sepetlerini de (yani koruyucu ruhlarını da) beraberlerinde götürürler (Karakurt 2011: 848). Sebirdeh Tüös’ün göğsünün çatlaması da bu sepetin çatlaması, dolayısıyla da ailenin korunamaması anlamına gelebilir. Sebirdeh’ten sonra evin kızının ölümü de bu anlamda dikkat çekicidir. Türklerde ateş/ocak da, aileyi temsil eder ve daima yanması gerekir. Sönmesi, ailenin de yok olması gibidir. Ateş ruhuna hitap edilerek okunan ilahilerden anlaşılacağı üzere *aile ocağı kültü* ve *ateş kültü* hem birbirlerinden ayırt edilemezler hem de ocak kültü *atalar kültü*yle de bağlantılıdır (İnan 1986: 68). Ateş Tanrıçası (Od Ana) evlerdeki ve çadırlardaki ocakları ve ateşini korur. Her ocağa bir İye (koruyucu ruh) gönderir. Yedi oğlu vardır ve yedisi de Ateş Tanrısıdır. Ateşe bakarak fal bakmak/kehanette bulunmak da çok eski bir Türk geleneğidir ve yine şamana işaret eder. Bir şaman duasında ateşle ilgili bazı ifadeleri görebiliriz: “[...] *Kökleri altmış dal olan mübarek kayın ağacının ilk bittiği günden itibaren sen, ateş anamız, açları doyurdun, üşüyenleri ısıttın, yemeklerimizi pişirmek için sacayaklarımızı kurdun, üzerinde dokuz kulplu tunç kazanımızı kaydattın!*” (İnan 1976: 45).

Sibirya Türklerinde ateş; hastalıklardan, kötü ruhlardan, ölen herkesin ruhlarından korunmayı sağlayan bir güçtür. Altaylarda evlenen genç kızın eşinin evine geldiğinde ateşe yağ saçar ve artan alevin boyu onun gelecekte mutluluğuna işaret eder. Şüphesiz bu âdete masalda da bir gönderme vardır, Küömey de *ince yağı* yemeye çalışırken *ocağın* başındadır. “Kıl” *at kılı*, “Küömey” *boğaz* anlamındadır. At kılı kadar ince boğazlı kız, kıl gibi ince bir

⁹ Huş ağacı kabuğundan yapılan birkaç nesnenin yer aldığı çevrimiçi resimli bir sözlük çalışması http://wiki.sakhatyla.ru/wiki/Инит-хомуос_—_домашняя_утварь (Erişim: 23 Aralık 2015).

toprakla boğulmuştur. Bayat; şamanın at kılı, buz parçası, kan pıhtısı gibi imgelerle mitolojik simgeleri örneğin kozmik seyahati, ruhlar dünyasını, hayat-ölüm karşıtlığını canlandırmış olduğunu söyler. Ayrıca Yakut Şaman efsanelerine göre, yeni şamanın “manyak” adı verilen kostümünün kutsanması için yapılan ritüelde yaşlı bir Şaman, adayı yüksek bir dağın başına ya da bozkıra götürerek ona, Şaman giysisi giydirir, eline bir davul ile at kılı sarılı bir söğüt dalı verir (Bayat 2006: 97, 180). Yakutlar kestikleri atın hiçbir şeyini ziyan etmezler, at kılından da “deybiir” denilen sinekleri kovmak için kullanılan aracı yaparlar. Davulun ortamda olmadığı zamanlarda Yakut şamanları at kuyruğu kullanmaktadırlar (İnan 1986: 94). *Kil* ise Yakutlarca çanak çömlek yapımında ve kışlık evlerde bulunan, açık soba denebilecek, hem ısınmaya hem yemek pişirmeye yarayan ocakta kullanılır. Demirci, kil – dolayısıyla çömlek- ve şaman arasında bir bağlaşıklık bulunmaktadır. Eliade (2003: 86), konuyla ilgili bir Yakut atasözünü şöyle aktarıyor: "*İlk demirci, ilk şaman ve ilk çömlekçi öz kardeştiler. Demirci büyük kardeşi ve şaman da ortanca kardeş. Demek ki demircinin ölümü şamanın elinden olamaz*". *Kıl Boğaza kilin* takılması tıkanma oluşturur, bu da şamanın kendinden geçerken çıkardığı hırıltılı sese işaret ediyor olabilir. Şamanizm’de yeraltına gidenlerin buradan kurtulması için “kıl köprü”yü geçmeleri gerekmektedir. Kıl köprü iki realiteyi: gerçekte gerçek olmayı birbirine bağlar, onlar arasında geçişi sağlar (Candan 2011: 155, 156). *Isıyah* törenlerinde kullanılan “salama” denilen, atın yelesine veya ağaca bağlanan ve at kılından yapılmış olan dilek ağacına benzer işlevdeki tel de (üzerine bez parçaları bağlanır) Kıl Küömey ile ilintili görünmektedir.

9. *Genç Habah Bas ise aile fertlerinin ölümüne üzülüp kafasını kaşırken parmakları kafasına saplanarak ölür.*

Kuzey Sibiry Türklerine göre baştaki kılların diplerinde “kut”, Müslüman Oğuz Türklerine göre de “melek” yatmaktadır (Kalafat, 2006). Masalda, Kut da kaybedilince ev ahalisinin tamamı ölmüş olur. “Habah”, *kabarcık, baloncuk, köpük; mesane*; “bas” baş demektir. Köpük ya da kabarcıktan mütevellit bir başın, parmakla dokununca sönmesi, patlaması normaldir. Şamanla ilintilendirecek olursak, “*ekstaz, cezbe*” hallerinde şamanın ağzı köpürür. Baldick’in (2010: 96) naklettiği bir tedavi töreninde şaman: “*Bozkırın atı öğret bana/ Toprağın tılsımlı boğası görün konuş bana/ Güçlü efendi buyur bana*” der ve Emeget (şamanların koruyucu ruhu) geldiği an ağzı köpürerek hiddetle dans eder. Öte yandan Habah “mesane” (idrar torbası) olarak alındığında anlam farklı bir boyuta ilerler. Şamanizm’de insanın sağlığı, düşüncesi ve yaşamı bir başa, doğanın beş gücü olan *ağaç ana, ateş ana, yer ana, metal veya rüzgâr ana, su anaya* endekslenmiş durumdadır ve bu güçlerden her biri

vücudun bir veya birkaç organı ile bağlantılıdır. Bu güçlerden su ana, böbrekleri ve *sidik kesesini* yönlendirir. İnsan vücudunda sıcaklık, soğukluk ve buğu; gök, su ve yer güçlerinin bedendeki yerleşim alanlarını belirlemiş olur (Bayat 2006: 245, 246). Sakaların, insan ve tabiatın beraberlik ve uyumuna göre inşa ettikleri felsefi sistemlerini bu noktada da görmek mümkündür.

Bayat, şamanın vücudunun parçalanmasını bir eğitim olarak değerlendirir. Parçalama bittikten sonra eğitimin ikinci safhası başlar; yolları açılmış belâlara dolaşmak. Bu tür eğitimi başka *oyuun* (şaman) verir (Kirişcioğlu 2010: 24). Masalda, bir şaman adayının geçtiği merhalelere dair çeşitli izler olduğundan bahsedilmiştir. Bu konuda verdiği bir örnekte Habah’ın idrar kesesi anlamıyla aday şamanın yolculuğu kesişiyor:

“Şaman efsane ve memoratlarından anlaşıldığına göre, ritüel parçalanma ve yenilme sürecinin yöneticisi demircidir. Ritüel ölüm ve yeniden dirilme sürecinde demirci birinci derecede rol oynar. Nitekim Yakut Şamanları arasından derlenen en eski memoratlarda da demirci Şaman adayının yeni statü almasını sağlayan baş aktördür. Bu memorata göre eti parçalanıp ateş denizinde yakıldıktan sonra Şaman adayı Oyun Maha ağacının yanına getirilir ve orada karanlığa itilir. Karanlık yer, çok saygılı demircilerin (uus haan tördö) yeridir. Demirciler, adayı örsün üstüne koyup çekiçle döverler, dokuz kızın sidiği ile yıkayarak soğuturlar. Bu işlemlerden sonra adayı tekrar yeryüzüne atarlar. Şaman bu sebepten soğukta donmaz, sıcakta terlemez” (Bayat 2006: 62).

“Habah bas” geçmişte kalmış bir kullanım özelliğine sahip görünmektedir. Geçmişte “rahim” anlamını taşıyor olma ihtimali vardır. Nasıl ki anne rahmindeki amniyon sıvısının boşalması doğumun habercisiyse, *Habah basın* patlaması da yeniden doğmanın simgesi olabilir.

10. *Çaaçaahan boğanın etleri ile kalakalır, bir bağırsak pişirip yer ve doyar.*

Böylece geriye masalın ana kahramanı Çaaçaahan kalır. Eski Türk inancında Tanrı Ülgen’e ulaşmak için tutulan yolda yedi engel bulunur. Çaaçaahan’ın 6 çocuğu ve eşiyle birlikte gördüğü yedi ölümün yedi engeli simgelediği düşünülebilir. Onun, boğanın bağırsağını yemesi de ilginç bir ayrıntıdır. Türk yemek kültüründe inek, boğa gibi hayvanların bağırsaklarından yapılan yemekler vardır ve Türkler bağırsağı çok işlevsel olarak kullanmışlardır. Altay Türklerinin bağırsakla yaptıkları bir yemek, masaldaki *boğakan-ince yağ-bağırsak* bağlantısını da aynen gösterir: “*Hayvanın kanı süzülüp içine çeşitli*

baharatlar eklenerek hayvanın bağırsağı bu kanla doldurulur. Doldurulan bağırsak iki ucundan bağlanarak suda haşlanır. Pişen kan, bağırsağın içinde katılaştır. Bağırsak dolması pişince küçük parçalar halinde kesilerek ikram edilir” (Dilek, 2008). İkinci çağrışım, şamanların hayvan bağırsaklarından fal bakmasıdır. Şamanların hayvan bağırsak ve kemikleri ile fal baktıkları, kehanette buldukları bilinmektedir.¹⁰

11. Boğanın etini yıl boyunca bitiremeyeceğini düşünen Çaaçaahaan, eti yemelerini teklif etmek için komşuları “Ala Mogus Kardeşler” e gider. Önce büyük Ala Mogus’a gider, “sürüye karışmayan beyaz boğa”yı kesip yemek istediğini fakat bütün akrabaları öldüğü için etin öylece kaldığını söyler ve yiyip yiyemeyeceğini sorar. O da Çaaçaahaan’ı ortanca Ala Mogus’a yönlendirir. Aynı teklif ona da yapılır ve ortanca Ala Mogus teklifi kabul eder.

Bu kısım, kötü kahraman Ala Mogus’un tanıtıldığı kısımdır. Ala Mogus Çaaçaahaan’ın teklifini kabul edince karısından eşyalarını ister. Bu eşyaların tasvirinde Mogus’un büyüklüğü ortaya çıkar: *otuz boğanın arka ayak derisinden çizmeler, otuz boğanın sırt derisinden dikilmiş kürk...* Çantası hariç her eşyasında *otuz boğa derisinden yapılma* ibaresi vardır. “Otuz” sayısı, Eski Türklerin sayı sistemine bakıldığında, “yirmi” küsurlu sayıların ifade edilmesi için kullanılmıştır. Örneğin “eki otuz” 22 demektir. Eski Türkçedeki gibi *bir üst onludan alma* Yakutçada da aynı sistemin özellikle yaş ifade edilirken hala kullanıldığı bilinmektedir.¹¹ Bazen de “otuz”, bir ayın otuz gün sürmesine binaen, *bir ay* yerine kullanılmıştır: Altay Türklerince kutsal bir ruh olarak görülen *Suyla*’nın at gözlerine benzer gözleri otuz günlük mesafeden bile görünür (Beydili 2004: 506). Altay ve Yakut inançlarına göre en meşhur Şamanlar, cinsiyet farkı etmeksizin otuz yaşında gebe kalır ve bazı bilgilere göre Şaman giysisi otuz parçadan yapılır (Bayat 2006: 112, 178). Boğa “yer”i temsil eder, boğayı yenmek de hem güç ister hem de kutsiyet kazandırır. 12 Hayvanlı Türk Takvimi’nde boğa yılı da mevcuttur. *Boğa yılı*; sakinlik, akıl ve bilinç özelliklerini taşır. Sığır ağır tabiatlı olduğu için bu yılda doğanlar da ağırbaşlı, geçmişi hatırlayıp dersler çıkarabilen ve hayat tecrübelerini göz önünde bulundurarak iş gören insanlardır (Giray 2009: 7). “*Bayat, (2002:522) ‘Oğuz Kağan Destanı’nın el yazma nüshasında birinci sayfada boğa resminin yer alması, Oğuz’un doğarken ayaklarının boğa ayağına benzemesi, boğa kültü ile ilgili eski bir dini inanç çerçevesinde gerçekleştirilir.’ diyerek, Oğuz Kağan’ın doğumunu yer unsuruyla birleştirmekte ve Oğuz’u tanrıdan gelen vasıflarla donatmaktadır*” (Özkartal

¹⁰ Roux, J. P. (1994). “Barsaklar ve Kehanet”, Türklerin ve Moğolların Eski Dini. (A. Kazancıgil, Çev.) Ankara: İşaret Yayınları, s. 72,73.

¹¹ “Türkler Ansiklopedisi”nin 3. cildinde, Doç. Dr. Zeki Kaymaz tarafından yazılan “Türklerde Sayı Sistemleri” kısmında bu konuyla ilgili geniş bilgiye yer verilmiştir (s. 749-767).

2012: 94). Yakut dilinde boğa'nın karşılığı “oğus”tur ve bu sözcüğün “Oğuz”la benzerliği ilgi çekicidir. Ögel, Brockhaus'un “*Tarihte adı geçmeyen, artık unutulmuş büyük kahramanlara ait efsaneler, mitolojinin kadrosuna girer*” sözünü dayanak göstererek Oğuz Kağan'ın mitolojinin kapsamına girdiğini söyler (Ögel, 2010, s. önsöz). Bu mitik kahramanın mitik bir göstergeye, külte, onguna dönüşerek yaşamaya devam etmesi şaşırtıcı değildir. Yakutlar boğaları, ayıları ve kurtları en güçlü yandaşları ve büyük şamanların ruhları olarak görürler (Drury 1996: 61). Bu bağlamda, Mogus'un temsil ettiği kötü ruhlar otuz büyük şamanı mecazen yemiştir. Şaman cübbesi, geleneksel olarak, *otuz parçadan* yapılmış sayılırsa da hakikatte altmış kadar muhtelif parçadan oluşur. Bu parçalar, şamanların ruhlar dünyasında bulunduğunu hayal ettikleri bütün varlıkların sembolleridir. (İnan 1976: 57). Mogus'un kıyafetlerindeki “30” sayısının bununla ilgisi olsa gerektir. Şamanlığa girişte Şaman adayının hastalanması, akrabalarının ölmesi, yeraltı dünyasına gidip parçalanması ve demirci tarafından demirle eklemlenerek tekrar yeryüzüne dönmesi, 3 kez ölüp her defasında yeniden şaman olarak dünyaya gelmesi gibi inanışlar vardır.

“Parçalanıp yenilme, Şamanın kendi kendini inandırdığı gizli inisiyasyon merasiminin bir parçası olup, Şamanın, etini yiyen ruhları cisimleştirmesidir. Şaman, bu geçiş statüsünde onunla bütünleşen, eti ile de cisimleşen ruhların üzerinde hâkimdir. Ayrıca etini yiyen Şaman, onu yiyen ruhlarla akraba olmuş olur. Kurbanlık hayvanın veya ziyafet için kesilen hayvanın etinin soyun üyeleri arasında paylaşılmasını Oğuzname'lerden de görürüz. Hem Şaman olmadaki hem de Oğuz boylarındaki et paylaşımı sosyal düzenin, akrabalık sisteminin Türk modelidir. Şamanın parçalanıp yenilmesi veya Oğuz boylarının kurbanlık hayvanı belli bir kural çerçevesinde parçalara ayırıp yemeleri kozmosu oluşturan ilk ecdadın kurban verilen vücudunun Şaman mitolojisinde ritüelistik izahıdır” (Bayat 2006: 61).

Göktürk Abideleri'nde geçen “*Otuz Tatar tokuz Oguz begleri bodunu bu sabımın edgüti eşid katıgdı tınla*” ibaresinde de rastladığımız 30 sayısı ve buna ilaveten 8 sayısı, Tanrı Ülgen'e atfedilen, göklerde yaşayan çocukların veya ruhların sayısı olarak kullanılmış olabilir (Çoruhlu 2002: 199). Oğuz Kağan mitinin özellikleri, Yakutların ataları olarak bildikleri “Er Sogotoh'u teşkil ettirmiştir.

Yakutlar çok eski zamanlardan beri, Ulu Gök Tanrısı'nın onuruna bahar törenleri yaparlar güz bayramına (kış festivali de denir) Abası Isıyah/Isıga (Kötü-ruh Serpmesi/Saçısı), bahar bayramına ise Ayıhı Isıyah/Isıga (İyi-ruh Serpmesi/Saçısı) derler.

Masal, kötü varlıklardan *Mogus*'u içermesi ve Çaaçaahaan'ın çocuklarının *Orman İşi*'si gibi tabiat varlıklarını kızdırmalarına bağlı olarak bir Abası Isıyah görüntüsü çizmektedir. Kış mevsimini düzenleyen ve zamanında başlayıp zamanında sona ermesini sağlayan, kışın gerçekleşecek olayları belirleyen *Kış Han* da daha çok Yakutlar arasında inanılan bir kişiliktir. Başında ise çok uzun ve sivri iki boynuzu olan bir börk (başlık) bulunur. Bu boynuzlar boğayı veya mamutu anımsattığından onu tanımlamak için “Kış Buka” (“Kış Boğa”) veya “Kış Mamont” (Kış Mamut) sıfatları lakap olarak takılır (Karakurt 2011: 98).

12. *Mogus, ayağından başlayarak 3 hamlede boğayı yer, doymaz; Çaaçaahaan'ın ölmüş ailesini yer, yine doymaz. Yediklerini “zavallı” (az) olarak niteler ve Çaaçaahaan'ı yemeye karar verir, onu çantasına atar ve evine gider. Yolda Çaaçaahaan Mogus'un çantasını ona fark ettirmeden keser ve oradan kurtulur. Mogus eve geldiğinde karısından Çaaçaahaan'ı ister, kadın korkusundan elindeki yüksükle iğneyi yutar, boş çantayı getirir. Karısının Çaaçaahaan'ı yediğini sanan Mogus: “Obur seni! Sekiz dazlak oğlun ve kızınla paylaşmak için onu avluda yedin!” diyerek karısının karnını yarar ve onu öldürür.*

Mogus; doymak bilmeyen, açgözlü, yemek için karısını bile öldürebilecek bir varlık olarak tanıtılmaktadır. Pek de akıllı, kurnaz değildir. Zira hem Çaaçaahaan onu kandırabilmiştir, hem de karısını yok yere öldürmüştür. Karısını öldürdüğü için bir anlık pişmanlık duysa da “boş ver” deyip yine Çaaçaahaan'ın peşine düşer. Mogus'un evli ve çocuklu olması ilk tabakada onu insan gibi yahut yeryüzünde yaşayan insanımsı bir varlık gibi göstermektedir. Kıyafetlerinden tasavvur edilebilecek boyutu devleri anımsatmaktadır. Bu dev, insanlara komşudur. Sekiz dazlak oğlu ve kızının olması şeytanın özelliğidir, şeytanla Mogus arasındaki fark birinin yeraltında diğerrinin yeryüzünde yaşamasıdır. İnsan eti de yiyebilir, hayvan eti de. Karısı ise dikiş dikmektedir. Yüksük, iğne ve Çaaçaahaan'ın çantayı kesmesine yarayan bıçak, Yakutların demircilikteki ustalıklarını sergiler niteliktedir. Ayrıca bu özellikler masalın kış aylarında geçtiğini de doğrular. Yakutlar yazı ekme-biçme-depolama için kullanılmaktadırlar. Kışın ise at kılı veya hayvan bağırsağından yapılan iplerle geyik derisi, huş ağacı kabuğu gibi maddelerden ayakkabı, çizme, kap kaçak imal etmekle ve hayvanlarına bakmakla geçirirler. Sahaların bıçakları da meşhurdur ve hemen her çeşit iş için farklı türden bıçakları vardır. Çaaçaahaan'ın, ölmüş de olsalar, ailesini yiyen ve yuvasını bozan Mogus da kayıp yaşamaya karısıyla başlamış olur. Abdülkadir İnan, Yakutlarda genç kamin (oyununun) mesleğe giriş töreninde söylediği bir duayı aktarır: “[...] İnsanlara öldürücü hastalıklar gönderen Bourma Lahay-toyon'a, karısı Bouray-Malahay Hatın'a hizmet edeceğim. Çocukları yaşamayanların çocuklarına ömür vermelerini dileyerek

kafasının yarısı kara olan beyaz ineği kurban sunacağım [...]” (İnan 1986: 77). Duayla başlaşıklık kurduğumuzda duada adı geçen hastalık gönderen kötü ruhların Mogus ve karısıyla simgelendiğini söylemek yanlış olmaz. Ölmüş de olsalar, Mogus çocukları yemiştir. Yakutlarda iklim ve coğrafyanın en olumsuz sonucu çocuk ölümleridir. Çocuk ölümlerine engel olmak, onları hastalıklardan korumak için çeşitli ritüeller hala devam etmektedir. 7 yaşını dolduruncaya kadar çocuklar, tabir yerindeyse, insan sayılmazlar; onlara isim verilmez. Ancak 7 yaşını dolduran bir çocuğun dünyayı idrak edebilecek, dünyanın zorlu şartlarıyla başa çıkabilecek özelliklere vakıf olmaya ve her yönüyle insan özelliklerini kazanmaya başlamış olabileceğini düşünürler. Şüphesiz ki bu inanış ve düşüncede yurtlarının dayanılması güç iklimsel koşulları yatmaktadır.

Mogus ve Mogus’un sekiz *dazlak* oğlu ve kızı tipik yeraltı varlıklarının özelliklerini göstermektedirler. “Abası” yani şeytanın yeryüzündeki temsili gibidirler. Abasılar, Tanrı yolundan ayrılan Kut’un içine girdiklerinde onu yer ve yok ederler. İnsan beynindeki çeşitli hastalıkların sebebidirler (Gömeç 1997: 190-196) ve bunların sayısı da Mogus’un çocuklarının sayısı gibi 9’dur. Hangi türden Kut’u yediklerine göre yaşadıkları yer değişir: Hava-Kut’u yiyenler yukarıda, Anne-Kut’u (asıl ruh) yiyenler aşağı dünyada, Toprak Kut’u yiyenler kuzey ve batıda yaşar. Mogus, Çaaçaahan’ın ailesinin sadece vücutlarını yani Toprak-Kutlarını yemiştir. Ana Ruhlar, İşilerce alınmıştır. Bu yüzden yeniden canlanabilme ihtimalleri vardır. Mogus’un çocuklarının *dazlak* olmalarının da yeraltı dünyasıyla bağlantısı vardır:

“Yakut mitolojik inanışlarında "kel-hel" aynı zamanda "iye kıl" (mitolojik ana hayvan) şeklinde kendini göstermektedir. Yakut Şamanizm’inde şaman kamlık yaptığı zaman devamlı onun yanında bulunan ruhun adına "keleni" denirdi. Saka Türkçesinde bu ruhun adına "Keltegey" denilirdi. Pekarski’ye göre. "kel" köküyle bağlanan "keltegey" sözcüğü, "topallık, yanmalık" ifade etmiştir. Bu da yeraltı dünyasıyla ilintili, değişken tabiatlı şeytanî varlıkların bir özelliğidir. Onunla bağlı "keltegey hamıyah" kavramı, yeraltı dünya varlıkların olan Abaahıların işaretidir” (Beydili 2004: 284).

13. Mogus Çaaçaahan’ı ağaç kabuklarına sarınmış yatarken bulur, onu ayağıyla çiğnerken Çaaçaahan kabuğun içinden sıyrılır. Mogus onu çantasına koyar, evine gelir, baltayla doğramak için tahtaya sırt üstü yatırır. Çaaçaahan, kendisinin yağının kuru balık olmadan yenmesinin çocuklarının karnını ağritacağını söyleyerek Mogus’u kandırır. Çaaçaahan’ı delikli bir dolaba koyan Mogus ağını da alarak balık bulmaya gider. Çaaçaahan, Mogus’un

çocuklarını onlara tahta kaşık yapma bahanesiyle kandırarak dolaptan çıkar ve bir bıçak alır. Oyun bahanesiyle gözlerini kapattığı çocukların kafalarını bir hamlede keser.

Mogus’un çocukları da onun gibi kolay kanan tiptedirler ve evlerinde kaşık yoktur. Kaşığın olmaması, onları insanî özelliklerden uzaklaştırmaktadır. Çaaçaahaan ise kaşık yapabileceğine göre meslek sahibidir. Sakalarda meslek çok önemlidir ve onların *Kut-Sür* inançlarına göre *şamanlık, dil mesleği ve ustalık mesleği* olmak üzere 3 çeşit meslek vardır. Çaaçaahaan “usta”dır. Usta olmak, tabiatın parçalarını insanın kullanacağı eşyalar olarak şekillendirmektir (Kirişçioğlu 2010: 3). Yakutlarda yeni bir ev yapmak isteyen kişi şamana başvurur, önce evi yapacak kutlu bir yer bulunur ve merasim başlar. Bu merasimde fal açılan “her şeyi bilen kaşık” önemli bir yer tutar. Yapılan evin hayırlı olması, kutsal ocağın daima yanması, neslin çoğalması ve hayvanların artıp bereketli olması için Şaman dua eder ve kaşık havaya fırlatılır. Kaşığın düşüş şekline göre fal bakılır (Bayat 2006: 235). Ailesini kaybeden Çaaçaahaan’ın yeniden yuva sahibi olabilmesi için kaşık, bir başlangıç noktasıdır. Burada kaşıkla, Çaaçaahaan’da vücut bulan Şamanın yolu belirlenmeye başlar; kaşık tahta olduğundan ağaçla da ilişkilidir. Şamanizm’de tanrı-doğa-insan arasında hiç kopmayan bir bağlantının varlığı öngörülür. Şamanın ağacının olması, kutsal Yaşam Ağacı Ulukayın’ın yeraltı, yeryüzü ve gökyüzü arasında bir köprü görevi gördüğü şeklinde algılanmasıyla ilgilidir (Karakurt 2011: 165). Şaman, yeraltı dünyasına girmektedir. Atmacanın kafese konulması gibi Çaaçaahaan da delikli dolaba koyulmuştur. Delikli dolap yeraltı dünyasını temsil etmektedir.

14. Mogus’un çocuklarının başlarını yatağa dizerek üzerlerine battaniye örtülmüş de uyuyorlarmış gibi bir görüntü oluşturan Çaaçaahaan, çocukların etlerini, içlerini pişirir ve “kayın” ağacı masaya koyar. Evin altına sadece kendisinin sığabileceği kadar bir “delik” kazar ve oraya saklanır. Akşamleyin kuru balık yüküyle dönen Mogus, masadaki etleri Çaaçaahaan sanarak yemeye başlar. Yediği her organ (ciğer, kalp...) onun aynı organında titremeye neden olur ve bu da Mogus’u, etin sahibinin kendisinin akrabası olup olmadığını sorgulatmaya yöneltir. Çocuklarına seslenir, cevap gelmeyince acı gerçekle yüzleşir ve kızgınlıkla Çaaçaahaan’i aramaya başlar.

Çaaçaahaan, Mogus’un çocuklarını bıçak yardımıyla dolayısıyla da demirle öldürmüştür. Yakut şamanlığında demirci, şamandan üstün durumdadır. Yakut Türklerinin inancında ilk demirci aynı zamanda ilk şamandır. Şamanlığa geçişte şamanın etlerinin parçalandığı, kemiklerinden ayrılıp yeni bir ete büründüğü süreçte demirci de büyük rol oynar. Demirci ve Şamanla aynı yuvadan çıkmış olsa da ruhlar, demirciden korkar.

Kötülüklerin kaynağı Erlik de yeraltında demir sarayında yaşar, bilgisiz ve yıkıcıdır. Keza Mogus da bilgisiz ve yıkıcıdır. Erginlenme sürecindeki Çaaçaahaan, başlangıçta neredeyse kendi eliyle Mogus’a teslim ettiği ailesinin intikamını onun bilgisizliğinden yararlanarak almıştır. Yeraltında demirciler şamanı eğitir, pek çok konuda algılarını ve kalp gözünü açar, ona kurnazlığı öğretirler. Türlü kurnazlıkla Mogus’u oyalayan Çaaçaahaan, Mogus’un çocuklarını öldürerek onun soyunu kurutur. Çocuk; toplumsal devamlılığın, üremenin, gençliğin, neslin sürekliliğinin simgesidir.

Çaaçaahaan’ın evin altına kendisinin sığabileceği bir çukur açıp oraya saklanması, yine, şamanın yeraltına geçişini simgeler. “Şamanlar yeraltı dünyasına genellikle bir mağaradan, ağaç kovuğundan veya yerdeki bir çukurdan inerler” (Yetim 2007: 24).

15. Çaaçaahaan, Mogus kendisine son kez seslendiğinde gizlendiği yeri söyler. Mogus, Çaaçaahaan’ın çıkmasını, Çaaçaahaan ise Mogus’un gelip kendisini almasını ister. Mogus’la bir anlaşma yaparlar. “Kalın iğne ve biz”le olmasına karar verirler. Ala Mogus iğne ve bizle kafasını deliğe sokunca Çaaçaahaan bıçakla onun kafasını keser. Sokağa çıkar ve Mogus’un karnını yarararak aile fertlerini oradan çıkarır; ailesini de alıp eve girer. Hayat suyunu arar fakat bulamaz ve dışarı çıkıp ağlamaya başlar.

Çaaçaahaan’ın içinde bulunduğu delikten Mogus’u öldürerek çıkması; Öte-âleme giden şamanların oraya “Yer’in deliği” geçidinden geçerek gitmesi ve yine bu delikten ya da kapıdan dönmesiyle açıklanabilir (Karakurt 2011: 686). Öte yandan *bıçak, iğne* ve *biz* demirciye işaret etmektedir. Çaaçaahaan’ın/ şamanın kötü Ala Mogus’la/ yeraltı ruhlarıyla mücadelesinde zafer *demir* vasıtasıyla gerçekleşmiş olur. Demircinin aletleri de şamanın davulu gibi kutsal sayılır ve her aletin koruyucu bir ruhu olduğuna inanılır (İnan 1986: 84). Mogus’un kafasının kesilmesi yalnızca onun öldürülmesini ifade etmez, aynı zamanda “kış”ın ölümü/ bitimi baharın başlangıcını da ifade eder. Yakutlara ait vücut takviminde “baş” kışı temsil eder ve Yakutlarda şamanlar yılda bir karlar erirken çok hastalanır (Baldick 2010: 94). Kışın adeta öldürdüğü Çaaçaahaan’ın ailesinin dirilmesinin yolu da “hayat suyu”ndan geçer. Yakutlar Hayat Ağacına “Hakan Ağaç” derler ve bu ağacın dibinde hayat suyu bulunur: “Ak ve kara inekler, ihtiyar olmuşlardı, / Bu sudan içenlerse, yeni can bulmuşlardı.”¹² Kış mevsiminde bir nevi ölen doğa, ilkbaharın gelmesiyle canlanır. Günümüzde 21 Mart’ta kutlanan bahar bayramı, aynı zamanda güneşin koç burcuna girişi, bundan binlerce yıl önce *boğa* burcu dönemine denk gelmekteydi, bu da boğa kültürünü

¹² Ögel, B. (2010). Türk Mitolojisi (5 b. Cilt 1). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları. Yakutların “Er Sogotoh” destanından bir kesit (s. 98).

doğuran ve besleyen önemli sebeplerdendir. Baharın başlangıcını ifade eder. Şaman davulunda “H” harfine benzeyen işaret, yılı ikiye bölen Orion takımyıldızını simgeler ki bu da *hidirellezi* temsil eder.¹³ Karanlık dünyaya gidip dönebilen, havada dolaşabilen, cisimsiz olan ve göze görünmeyen fakat istediği zaman görünebilir olan, "Dirilik Suyu"ndan içip daimî yaşayan ve ölüp-dirilebilen doğayı sembolize ederek ebediyetin göstergesiyle çevrilen mitolojik varlık “Kıdır” yani Hızır; bolluk-bereket koruyucusu olan Ulu Ana mitolojik motifyle, Yer Ruhı’yla ilintilidir (Beydili 2004: 238, 241, 242). Bereket düşüncesinin taşıyıcısı durumundadır.

16. *Çaaçahaan ağlarken bir kuş sesi duyar ve kuş: “Mogusların serçe parmağı!” diye cıvılda. Bunun üzerine Çaaçahaan Mogus’un serçe parmağını keser, oradan içinde “hayat suyu” bulunan bir tütün kutusu düşer. Çaaçahaan bu suyu ev halkına içirir, hepsi zamanla eski hallerine dönerler. Mogus’un bütün malını alır, ailesiyle birlikte evine döner ve o zamandan itibaren çok iyi yaşamaya başlar.*

Günümüz Türkçesinde “kuşlar söyledi/ fısıldadı” deyimini, kaynağı belirtilmek istenmeyen duyular için kullanılmaktadır. Masaldaki kuş da Çaaçahaan’a üstü örtülü biçimde yol gösterir. *Hayat suyunu* işaret eden bu kuş Hızır’ı simgeliyor olabilir. Hızır, kimi zaman turgay kuşu, kimi zaman bödene kuşu şeklinde görülür.¹⁴ “*Kazak sihirli hikâyelerinde kardeşlerinin ihaneti yüzünden kuyuya düşen (aslında ise kuyu aracılığıyla yeraltı dünyasına atlayan) kahraman, burada bir ihtiyarı görür. Bu ihtiyar, kuş olup kahramanı ışıklı dünya üzerine çıkarır. Bu ihtiyar yine “Hızır’dır”* (Beydili 2004: 242). Kuşların cıvıdaması öteden beri baharla özdeşleştirilmiştir. Yakutlar, baharda kartalın Yakutistan’a gelmesiyle kışın gittiğine, onun tüm kuşların hükümdarı gök tanrısı Homporun Hotoy’un oğlu olduğuna inanılırdı (Yakut Mitolojisi 2013). Şamanların iyileştirme törenlerinde yurdun bir yerinde ya bir atmaca ya da bir martı çığlık atmaya başlar (Yetim 2007: 24). Şamanı temsil eden Çaaçahaan ölmemiştir ama ailesi ölüp dirilmiştir. Yakut Türkleri, insanın üç “can”ı olduğunu; ölüm olayında birinin mezarda kaldığını, birinin “gölgeler diyarı”na indiğini, üçüncüsünün de göğe çıktığını söylerler ve ölenler, bir süre sonra yeryüzünde tekrar doğabilirler (Karakurt 2011: 686). İnsanın fiziken doğuşu, onun gerçek doğuşu değildir; kesin ve son doğuş, insanın ruhen yaşadığı ikinci doğuşudur (Beydili 2004: 268). Bu anlayışa göre, *kutun* bedenden ayrılması ile ölüm gerçekleşmez ama kişideki

¹³ Türk kozmogonisinde Oğuz Kağan, Orion takımyıldızı, Avcı takımyıldızı gibi ögeler bu konuyu açıklar niteliktedir.

¹⁴ Çetin, İ. (2002). “Türk Mitinde Kut İyesi Kıdır ve Medeniyet Değişikliğinde Kıdır’dan Hızır ‘a Geçiş”. Millî Folklor, VII (54), 30-34.

kutsallık kalkar, kişi sıradanlaşır. Kutsal boğayı kestikleri, Tanrı yolundan uzaklaştıkları için *kutları* bedenlerinden ayrılan aile üyeleri *hayat suyunun* kutsiyetiyle yeniden kutlarını elde etmiş olurlar.

Mogus’la maceraları sonucunda erginlenme dönemini tamamlayan Çaaçaahaan’ın mal sahibi olup iyi yaşaması onun Toprak Ruhü’nu korumasına bağlanabilir. Sahaların Kut-Sür inancına göre her insan; Ana Ruhü (esas ruh), Toprak Ruhü (vücudu oluşturan güç), Hava Ruhü (insanın durumu, istekleri, düşünceleri) olmak üzere üç ruha sahiptir. Kişi Toprak Ruhü’nu koruyarak mal ve mülk sahibi olur, insan tabiatına sahip çıkar; çocuklarını, korumak için insan servet biriktirir. Sadece Toprak Ruhü’nu korumak yetersizdir, insan Toprak Ruhü’nu koruyarak Ana ruhunu da korumuş olur. Ana ruhu uçarsa, Toprak ruhu dağılır ve Tanrı’nın gücü kuta girmez olur, içindeki işleri durdurur. Bu da ölüm olarak adlandırılır (Kirişçioğlu, 2010).

Mogus’un *serçe parmağının* kesilmesi ve oradan içinde *hayat suyu* olan bir tabakanın düşmesi; kışın bitip baharın gelmesi, kışın ölü gibi olan doğanın “can suyu” almışçasına yeniden canlanmasıdır. Kışın uzun sürdüğü, sıcaklık açısından, günümüz verilerinde bile, dünyanın en düşük verilerine sahip bu coğrafyada, avlanmak, ekim-dikim işleri, ritüel ve törenler için hatasız bir takvim üretmek gerekiyordu ve bu işi genellikle şamanlar yapardı. Şamanlar, güneşin yaz dönümü ve kış dönümündeki durumunu astronomik olarak inceleyerek veya Boğa Takımyıldızı (Taurus/ Pleiades) gibi yıldızların gözlemleme yoluyla takvimi güncellerlerdi. Bu takvimler o kadar önemliydi ki her evin vazgeçilmez birer parçasıydılar ve evde dini eşyaların bulunduğu kısma konulurlardı. Yakut geleneksel takviminde kış 220, yaz ise 140 gündür. Yaz 22 Mayıs’ta başlar, bu günden itibaren çocukların yere oturmalarına ve yerde yatmalarına izin verilir. İlginçtir ki astrolojide boğa burcunun bittiği ikizler burcunun başladığı gün de budur. Kış mevsimine ait aylar sadece ekim “altynny” (altıncı), kasım “settinni” (yedinci) gibi sıra sayı sıfatlarıyla belirtilirken; bahara ve yazı ait aylar, o aylarda yapılacak işler veya doğada meydana gelen değişiklikler ile ilgilidir: mart “kulun tutar” tayları bağlama ve kısırakları sağma ayı. Bu kendine özgü zaman anlayışının sebebi sadece kışın soğukluğu ve zarar vericiliği değildir; kışın, yeraltı dünyasının pencereleri açılır ve kötü ruhlar yaşadığımız dünyanın sınırına gelirler. Bütün bu sebeplerden dolayı Yakutlar için kış, ölüm kalım meselesidir (S. Boyakova 2014: 61-63) .

“Mogus” ve Sonuç

Mogus/Mangıs/Mongus

Mogus, gerek Saka Büyü Masallarında gerekse diğer Türk topluluklarının mitolojisinde yer alan korkunç, genellikle devasa büyüklükte, acımasız ve akılsız bir mahlûk olarak yeraltı dünyasındaki kötü ruhları, bazen de Erlik’i temsil etmektedir. Türk dillerinde Mangıs, Mongus, Mogus ve Moğol dillerinde Mongas, Mangas olarak yer almaktadır (Karakurt 2011: 534). İngilizce etimolojik sözlüklerde “mongoose/mongoose” kelimesi “yılan öldüren firavun faresi”,¹⁵ “bir çeşit firavun faresi”¹⁶ olarak geçmekte ve kökeni Hint dil grubuna ait Mahrathi dilinde *mangus*, muhtemelen Dravidyan ailesinden Telugu dilinde *mangisu*, Kannada dilinde *mungisi*, Tamilcede *mangus* olarak açıklanmaktadır. Bahsedilen hayvan çok hareketlidir ve korkunç bir hasımdır, avını asla elinden bırakmaz inatçıdır, en tehlikeli yılanlardan biri olan kobranın bile en çok çekindiği düşmanıdır ve derisi zehre dayanıklılığını sağlar. Firavunlar döneminde kutsal sayılmış, timsah yumurtalarını yediği için timsahların çoğalmasını engellemek için kullanılmıştır, mumyalanmışları bile vardır. Firavun faresi ve sansargiller¹⁷ olarak bilinen gelincik türü hayvanlar, hatta kutup porsuğu (volverin) fazlasıyla benzer karakteristik özellikler gösteren ürkütücü canlılardır ve bir kısmı resmi örgütlerce “ekosistemi bozan canlılar” listesine alınmıştır. Geceleri aktif olan hayvanlar olduklarından yeraltı dünyasının karanlığıyla bağdaştırılabilirler. Güney Sibirya’da yaşayan Teleut Türkleri yaşadıkları bazı talihsizliklere karşı tavşan, *sansar* gibi küçük, dört ayaklı hayvanları kurban ederler (Baldick 2010: 84). Bu davranış, Çaaçaahaan’ın Mogus’u öldürmesiyle de örtüşür. Sansargillerden *gelincik* adlı hayvana bugün bile Anadolu’nun bazı yerlerinde “canavar” denilmektedir. Bunun sebebi gelinciğin önce kuş, tavuk gibi hayvanları boğazlayarak öldürmesi ardından tekrar bu hayvanların yuvasına gidip yumurtaları da yemesidir. Acımasız, tabir yerindeyse, ocak söndüren bir canlıdır. Gelinciğin en büyük düşmanlarından biri de *atmacadır*. Volverin de en az gelincik, firavun faresi, sansar kadar acımasız ve tehlikeli bir hayvandır. Yakut Türklerinin yaşadığı coğrafyada yaşamaktadır ve kafa tutmadığı, saldıramayacağı hayvan yoktur. Saydığımız tüm bu hayvanların Mogus’un karakter özelliklerine sahip olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Mogus da kutup porsuğu ve gelincik de insanlara komşudur, insanlarla iç içe yaşamaktadırlar; aynı zamanda yuvalara, cana kast eden tehlikeli varlıklardır. Sahaların (Yakutların) ataları olarak kabul edilen İskitlerin MÖ 2-3 yüzyıllarda Hindistan civarında yaşadıkları bilinmektedir. İki kültür arasında böyle bir sözcük alışverişinin olması yüksek bir ihtimal olarak gözükmektedir. Hint masallarında da bu tür hayvanlara rastlamak

¹⁵ http://etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=mongoose (Erişim: 15 Mart 2016).

¹⁶ “Concise Etymological Dictionary Of The English Language”, Oxford At The Clarendon Press, 1927, s.340.

¹⁷ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Sansargiller> (Erişim: 16 Mart 2016).

mümkündür,¹⁸ “ ‘Sadık Mongoz’ masalı Pançatantra V, 1, Hitopadeşa IV, 12’deki masaldır. Kehle ve Dimne’nin 6. bölümünün masalıdır. Prof. Dr. Kemal Çağdaş bu masalı “Sadık Gelincik” başlığı altında çevirmiştir” (Kaya, 1990). Türklerdeki, dünyanın yaradılışı gibi mitik hikâyeler yalnızca Türklere ait unsurlar barındırmaz; bu hikâyelerde Hint, İran, Yunan, Yahudi efsaneleriyle Kök Tengri dininin iç içe girmesiyle Moğol devrinde ortaya çıkan birtakım hikâyelerden doğmuştur ve bunların arasından Altay ve Saha Türklerinin gerçek inançlarını ayıklamak çok zordur (Gömeç 1997: 186). Mogus’un “ala” olarak nitelendirilmesi de bu savımızı güçlendirmektedir. Özellikle hayvan renklerinin nitelenmesinde kullanılan “ala”, *kızılla kara arası* bir renktir ve ülkemizde daha çok kahverengi olarak bilinmekte, *rengârenk, çilli alaca, karışık renkli, renk renk, benek benek* anlamlarına da gelmektedir (Küçük, 2010). Yakutçada *moğus* (моғус) hem “doymak bilmez, obur” anlamına gelmektedir hem de “ahmaklık, güçlülük, oburluk” sıfatlarıyla Saka edebiyatındaki Mogus’u belirtmektedir. Muhtemelen sözcükte önceleri nazal “n” (ng) kullanılmış, zamanla harf tek sese dönüşerek sadece “g” kalmıştır. Diğer Türk dillerinde “ng” formu ile yer alıyor olması bunu desteklemektedir. *Kutup porsuğunun* (volverin) bir diğer adı da “obur”dur. Kutup porsuğu, buzlarla kaplı bir dünyada yalnız gezen, kana susamış, büyük bir geyiği göz açıp kapayıncaya dek alt edebilen, tüm kemikleri tuzla buz edebilecek denli güçlü bir çeneye sahip olan gözü kara bir avcı olarak bilinmektedir. Mitolojik bağlamda sembollerin pek çok anlam yüklendiği düşünüldüğünde, Mogus’un, göç edilen coğrafyaya bağlı olarak firavun faresi, gelincik ve kutup porsuğunun karakteristik özellikleriyle donanmış bir kötülük göstergesi olduğunu söyleyebiliriz. Sakaların Sibiryaya taraflarına göçmelerine neden olan komşularının da, 1600’lü yıllardan itibaren özgürlük ve zenginliklerine el koyan komşuları Rusların da Mogus’un şahsında birleştirdiklerini düşünmekteyiz. İlk komşuları, onların göç ederek ana Türk kitlesinden kopmalarına, çok zorlu bir coğrafyada yaşamaya mecbur olmalarına neden olmuş; sonraki komşuları olan Rusların Yakut Eli’ne girişleri de oldukça olumsuz olaylarla gerçekleşmiştir. Her iki durum da onların içlerine kapanmalarına sebebiyet vermiştir. Ayrıca samur, sansar gibi hayvanları avlayan, bunların kürklerini kullanan, satan ve hayatlarını bu şekilde idame ettiren Sakaların Ruslarla tanışması da bir nevi bu hayvanlar vasıtasıyla olmuştur. Zira Rusların Yakut Eli’nde yaptıkları ilk şey, bu kürk sağlayıcılığı ve ticaretine el koyarak “yasak” adlı sitemi

¹⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/The_Brahmin_and_the_Mongoose (Erişim: 9 Aralık 2015) Pançatantra’da yer alan bir masal örneği. Bu örnekle ilgili yazılan notta metnin aslında “mongoose” yazıldığı fakat çeviride “mongoose” olarak modernize edildiği belirtilmektedir. Ayrıca Refi’ Cevad Ulunay’ın “İhtişam Diyarı Hindistan” (1962) adlı eserinde de mongusun Hint yaşamındaki yeriyle ilgili bilgiler verilmektedir.

oluşturmuş olmalarıdır. Yakutların milli hafızasında bu hayvanlar hem hayatlarını devam ettirmelerini sağlamış hem de onların toplumsal düzenini bozarak özgürlüklerine mal olmuştur. Saka Büyü Masalları'nın pek çoğunda insan yiyen varlıklar, zarar veren komşular/yakınlar yer almaktadır. Saka Türkleri yüzlerce yıldır yaşadıkları olumsuzluk, karamsarlık, sıkıntı, üzüntü, zorlu hayat koşulları, bir kenara itilmişlik/sıkıştırılmışlık hissiyatıyla baş edebilmek için Şamanizm'e ve Tengricilik'e sıkı sıkıya bağlanmışlardır. Uygurların, inandıkları sürekli olarak tekrar doğma olgusuna “sansar” adının verilmesi (Karakurt 2011: 686), masaldaki Mogus'un Çaaçahaan'ın ailesinin yeniden dirilmesiyle bağlantısını hatırlatmaktadır. Hint Budizminde *Samsâra* denen, ölen insanların ruhlarının başkalarına dönüşümü deyimini Uygur Türkleri olarak *Sansar* veya *Sangsar* haline sokmuşlardır. Bir tekerlek gibi düşünülen dünya, ruhların bu dönüşümünün bir sembolü gibi tasavvur edilmiş ve bunun için dünyaya da Sansar adı verilmişti. (Ögel 2010: 489). Öte yandan sansarlar, düşmanlarını gördüklerinde vücutlarını çevirerek bir top, tekerlek haline gelirler.

Sonuç

Bütün bu analizlerden yola çıkılarak: Çaaçahaan'ın *kış töreni yapan bir kara şamanı* simgelediği, şaman olma safhalarının ve yaptığı törenin detaylıca aktarıldığı, kesilen boğanın Boğa Takımyıldızını ve boğa burcunu da işaret ettiği, Mogus'un, (bahsettiğimiz diğer anlam katmanlarına ek olarak) o sert iklimde yaşayan insanların en tehlikeli komşuları olan “kış” anlamına da geldiği sonucuna ulaşılmaktadır. Mogus'u niteleyen bir sözcük olarak “ala” (kuşlar ve diğer hayvanlar için kullanılan renk olarak): *benekli, beyaz çizgili lekeler* anlamındadır; ayrıca “ala”, halk arasında *güçlü bir kar fırtınası* anlamındaki bir söz öbeğinde de (ala burkun tyste) geçmektedir. Kış biterken pek çok Saka ailesinin çok zor durumda kaldığı, erzakları bittiğinden kış boyunca zengin ailelerden yardım aldıkları söylenmektedir. Kışın bütün stokları dolayısıyla zenginlikleri bitirdiği, ilkbahar ve yazın ise bu bağlamda zenginlik anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Çaaçahaan da Mogus'u yani kışı yenerek zenginliğe erişmiştir. Sakalarda “toyon” halkın önde gelen ailelerini/ zenginlerini ifade eden bir sözcüktür. Yakutistan'da Rus hâkimiyeti başladığında toyonlar ön plana çıkarılıp desteklenmiştir. Saka Büyü Masalları'nın çoğunda masalın bitiminde kahraman daha iyi yaşamaya başlamakta ve zengin olmaktadır. Bu durum, masalda sosyal bir gerçekliğin ve buna bağlı olarak da sosyal bir hayalin dışavurumu olarak görülebilir. Sakaların kültürel tüm unsurlarını muhafaza etmek, aktarmak için masalları araç olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Uzun süren kış mevsiminde neredeyse evlerine hapsolan bu

insanlar, maddi ve manevi varlıklarını sürdürülebilmek için zamanı ve dili oldukça işlevsel kullanmışlardır.

Masalın söylem çözümlemesinin metnin örtük anlamını ortaya koyduğu görülmektedir. İlk anlam tabakası, tüm okurlarca anlaşılabilir düzeyde olan masalların “gizil” yapısının anlaşılması, iletilmek istenen mesajın algılanması için şarttır. Okur-eser arasındaki anlam mübadelesi, eser var olduğu müddetçe devam edecektir. Mübadelenin sağlıklı bir seyir içinde olabilmesi adına metinlerin biçim ve özlerinin katmanlarına hâkim olabilmek gereklidir. Sözlü edebiyat ürünlerinin yayılma türüne bağlı olarak (sözlü) en kısa, en tabakalı ve en yoğun biçimleri tercih ettikleri görülmektedir. Taşımanın kolay ve kapsamlı olabilmesi için makro yapılar mikro düzeylere kodlanmıştır. Kodlamalar binlerce yılın bilgi, deneyim ve yaşantısını içermektedir. Sözlü edebiyatın hemen her millette yaygın bir biçimi olarak masala daha yakından, daha dikkatle bakılması gerektiği anlaşılmaktadır. Masalın binlerce yıllık disiplinler arası nitelikteki bilgi birikiminin hem yeni nesile hem yetişkin bireylere yönelik olduğu ortadadır. Çocuk ve gençlerin “değerler”i edinmelerinde, yetişkinlerinse onlara rehberlik edecek kültürel yapıyı muhafaza ve aktarma görevlerinde masalların rolü iyi anlaşılmalı, masallardan azami düzeyde yararlanılmalıdır.

Kaynakça

- Akman, E. (2012). Türk Mitolojisi ve Halk Şiirinde "Sarı/Kızıl Öküz" İnancı. *Türkiyat Mecmuası*, 22, 6. (06.08.2015 tarihinde <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuturkiyat/article/view/1023014342/pdf> adresinden alındı).
- And, M. (2016). *Oyun ve Bügü*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Baldick, J. (2010). *Hayvan ve Şaman: Orta Asya'nın Antik Dinleri*. (Çev. N. Şahin) İstanbul: Hil Yayın.
- Balzer, M. M. (2007). *Shamanism and the Politics of Culture: An Anthropological View of the 1992 International Conference on Shamanism, Yakutsk, the Sakha Republic*. *Shaman*, 121-147. (16 Temmuz 2016 tarihinde http://www.isars.org/wp-content/uploads/2013/11/ShamanRetroVol01_1993.pdf adresinden alındı).
- Bayat, F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat .
- Beydili, C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. (E. Ercan, Çev.) Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

- Boratav, P. N. (1999). 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı (9 b.). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Campbell, J. (1995). Tanrının Maskeleri I (İlkel Mitoloji) (2. b.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Campbell, J. (2010). Kahramanın Sonsuz Yolculuğu (2. b.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Candan, E. (2011). Türklerin Kültür Kökenleri (8. b.). İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları.
- Çelebi, V. (2014). Nicolai Hartmann'ın Yeni Ontolojisinde Varlık ve Değer İlişkisi. ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar, 74-97.
- Çetin, İ. (2002). Türk Mitinde Kut İyesi Kıdır Ve Medeniyet Değişikliğinde Kıdır'dan Hızır 'a Geçiş. Millî Folklor, VII(54), 30-34.
- Çoruhlu, Y. (2002). Türk Mitolojisinin Anahatları. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Dilek, İ. (2007). Sibirya Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler. Bilig, 33-53. (07 Temmuz 2015 tarihinde https://www.academia.edu/3087841/Sibirya_T%C3%BCrklerinde_Ate%C5%9Fle_%C4%B0lgili_%C4%B0nan%C3%A7lar_T%C3%B6renler_ve_Baz%C4%B1_Efsaneler_adresinden_alındı)
- Dilek, İ. (2008). Altaylardan Anadolu'ya Bir Yemek, Bir Oyun ve Bir Ölüm Geleneği Üzerine. Kollektif, & E. Arıkoğlu (Dü.) içinde, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı (s. 628-629). Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama.
- Drury, N. (1996). Şamanizm- Şamanlığın Ögeleri. (E. Şimşek, Çev.) İstanbul: Okyanus Yayıncılık.
- Duranlı, D. M. (2010). Saha (Yakut) Büyü Masalları. Konya: Kömen Yayınları.
- Eliade, M. (2003). Demirciler ve Simyacılar. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Giray, N. (2009). 12 Hayvanlı Türk Takvimi - Zamana ve İnsana Hükmetmek-. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 671-683.
- Gömeç, S. (1997). Tarihte ve Günümüzde Saha Türkleri. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 19(30), 175-203. doi:10.1501/Tarar_0000000123

- Günötesi (Праздник летнего солнцестояния). (2015, Haziran 13). (25 Ağustos 2016 tarihinde personal income nethouse: <http://personalincome.nethouse.ru/posts/1534752> adresinden alındı)
- Güzel, H. C., Çiçek, K., & Koca, S. (Dü). (2002). Türkler (Ansiklopedi) (Cilt I). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- İnan, A. (1976). Eski Türk Dini Tarihi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi .
- İnan, A. (1986). Tarihte ve Bugün Şamanizm (3 b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kagan, S. (1993). Estetik ve Sanat Dersleri (2. b.). (A. Çalışlar, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kalafat, Y. (2006, Temmuz 27). Kızıltepe Yöresinin “Sofrada Kelle” Geleneği. (06 Mayıs 2016 tarihinde turkoloji.cu.edu.tr: http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/kalafat_kiziltepe.pdf adresinden alındı)
- Karakurt, D. (2011). Türk Söylence Sözlüğü. e-kitap. (1 Ocak 2015 tarihinde <https://ia801404.us.archive.org/16/items/Turkish-Turkic-Mythology-Glossary-Dictionary/Turkish%20Turkic%20Mythology%20Glossary%20Dictionary.pdf> adresinden alındı)
- Karaol, E. (2013). Toprak Darbuka: Tarihçesi, Yapım Aşamaları ve Boyutları. Akademik Bakış Dergisi(34), 6.
- Kaya, K. (1990). Kathâsaritsâgara'dan Üç Masal. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 273-279. doi:10.1501/Dtcfder_0000000824
- Kirişçiöğlü, F. (2010). Saha (Yakut) Türklerinin Kut-Sür İnancı. (30 Mayıs 2016 tarihinde turkoloji.cu.edu.tr: http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/fatih_kiriscioglu_saha_turkleri_kut_sur_inanci.pdf adresinden alındı)
- Küçük, S. (2010). Tarihi Türk Lehçelerinde Renk Adlandırmaları. Turkish Studies, 556-577. (30 Mayıs 2015 tarihinde <http://turkoloji.cu.edu.tr>: http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/salim_kucuk_tarihi_turk_lehceleri_renk_adlandirmalari.pdf adresinden alındı)

- Mitolojisi, Y. (2013, Mart 19). Yakut Mitolojisi. Sputnik News: (20 Haziran 2016 tarihinde http://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2013_03_19/Yakut-mitolojisi/ adresinden alındı).
- Ögel, B. (2010). Türk Mitolojisi (5 b., Cilt 1). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ölmez, Z. K. (1995). Yakutlar ve Yakutça. Çağdaş Türk Dili(86), 29-40.
- Özkartal, M. (2012). Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış. Milli Folklor(94), 94. 2016 tarihinde (2 Şubat 2016 tarihinde <http://www.millifolklor.com/tr/sayfalar/94/06.pdf> adresinden alındı).
- Roux, J. P. (1994). Türklerin ve Moğolların Eski Dini. (A. Kazancıgil, Çev.) Ankara: İşaret Yayınları.
- Roux, J. P. (2011). Eski Türk Mitolojisi. (M. Y. Sağlam, Çev.) Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- S.Boyakova, v. (2014, Mart 6). Hunters and Herders of Eastern Siberia. (25 Temmuz 25 2016 tarihinde http://iite.unesco.org/courses/climate_change/en/pdf/HuntersHerdersEasternSiberia_en.pdf adresinden alındı).
- Straughn, C. A. (2006). Sakha-English Dictionary.
- Tunalı, İ. (2003). Estetik (7. b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Unat, Y. (2004). İslâm'da ve Türklerde Zaman ve Takvim. Türk Dünyası, Nevruz Ansiklopedisi (s. 15-24). içinde Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Yetim, A. (2007). Türk ve Kızılderili Mitolojilerinde İnsan-Doğa İlişkisi. Eskişehir: Yüksek Lisans Tezi.
- Yoloğlu, G. (1999). Türklerin Aile Merasimleri. Ankara: AKM Yayınları.
- Zamorshchikova, L. (2013). Yakut Dili Malzemelerine Göre Psikolinguistik Araştırmalar. Karadeniz (19), 273-280.